

O TERRORISMO EN ESPAÑA

UNIDADE DIDÁCTICA
PARA HISTORIA DE ESPAÑA

2º BACHARELATO

CADERNO PARA O
PROFESORADO

**PROXECTO EDUCATIVO "MEMORIA
E PREVENCIÓN DO TERRORISMO"
UNIDADE DIDÁCTICA Nº 2**

EDITA

Dirección Xeral de Apoio a Vítimas do
Terrorismo. Ministerio do Interior

Dirección Xeral de Cooperación de
Avaliación e Cooperación Territorial.
Ministerio de Educación e Formación
Profesional

Centro Memorial de las Vítimas del
Terrorismo

Fundación Vítimas del Terrorismo

TEXTOS

Jesús Prieto Mendaza

DESEÑO

Dr. Drumen

TRADUCIÓN

Xoel Rodríguez Martínez

FOTOGRAFÍAS

Agencia EFE

Archivo Municipal de Bilbao-Bilboko Udal
Artxiboa (AMB-BUA)

Fondo de La Gaceta del Norte

El Correo

Fidel Raso/Diario 16

Garda Civil

Hemeroteca Foral de Biscaia

Jorge Nagore

La Voz de Galicia

Luis Alberto García e Santos Cirilo/EL País

NIPO M. Interior: 126-20-073-2

NIPO M. de Educación e Formación
Profesional: 847-20-236-2

ÍNDICE

Esta unidade didáctica preséntase como un instrumento completo que poñemos ao dispor do docente para que a poida traballar poida directamente na aula. Terá na súa man todo o contido, así como a aplicación didáctica, tal e como se elaboraría para ser introducida nun libro de texto.

Primeiramente, inclúese o traballo que se debe realizar en cada unha das sesións para as que foi proxectada. Ao final atópase a proposta didáctica completa para poder incluír dentro da programación da materia.

04

Sesión 01

Limiar

Que é o terrorismo?

Violencia terrorista e consecuencias sociais

Actividade 1.1.- A extorsión económica, unha forma de violencia

10

Sesión 02

A ditadura franquista como xustificación

Actividade 2.1.- Un policía municipal. Un pai de catro fillos

Actividade 2.2.- Masacre na cafetería

16

Sesión 03

A transición

Actividade 3.1.- Eu quería o traslado. Alí íanme matar

Actividade 3.2.- Disparos no canódromo

Actividade 3.3.- O leiteiro de Alonsotegi

26

Sesión 04

Consolidación democrática

Actividade 4.1.- San Fernando, Coslada, Santa Eugenia, El Pozo...

Actividade 4.2.- Fanatismo de raíz relixiosa

38

Para saber máis

42

Proposta didáctica

SESIÓN

01

Fig. 1. Pintada reclamando paz xunto ao símbolo das mans brancas, que representa a inocencia das vítimas, tras o asasinato de Miguel Ángel Blanco en xullo de 1997. Fotografía: Fidel Raso/Diario 16.

NESTA PRIMEIRA SESIÓN, E PARA CONTEXTUALIZAR O TEMA, INCLÚESE UNHA INTRODUCIÓN SOBRE O TERRORISMO COMO FENÓMENO ACTUAL. A CONTINUACIÓN, CLASIFÍCANSE OS GRUPOS TERRORISTAS QUE ACTUARON EN ESPAÑA DE ACORDO COS SEUS PRINCIPIOS IDEOLÓXICOS E, FINALMENTE, DESTÁCANSE AS TERRIBLES CONSECUENCIAS, PERSOAIS E SOCIAIS, DA SÚA VIOLENCIA. NESTE PRIMEIRO MÓDULO PROXECTARANSE AS DIAPOSITIVAS OU ENTREGARANSE AS FOTOCOPIAS CORRESPONDENTES Á MATERIA. PROPOÑEMOS QUE OS ALUMNOS COPIEN NO SEU CADERNO O RESUMO DAS CARACTERÍSTICAS FUNDAMENTAIS DO TERRORISMO E QUE DEFINAN CO SEU PROPIO VOCABULARIO AS PALABRAS E FRASES DESTACADAS. TAMÉN DEBERÁN ANOTAR NO SEU CADERNO A TIPOLOXÍA DE GRUPOS TERRORISTAS, QUE EXISTEN OU EXISTIRON, E AS SÚAS CARACTERÍSTICAS ESPECIAIS. AS CONSECUENCIAS DA VIOLENCIA, QUE SE COMENTAN NO LIMIAR, TAMÉN DEBERÁN SER TIDAS EN CONTA. COMO ACTIVIDADE FINAL, VAISE PROPOR UN TRABALLO DE INVESTIGACIÓN SOBRE A EXTORSIÓN ECONÓMICA COMO ARMA TERRORISTA.

LIMIAR

O terrorismo ten marcado de maneira trágica a historia recente de España, dende os anos sesenta do século XX. Nesta unidade didáctica analizaremos primeiro en que consiste tal fenómeno. Despois introducirémonos na súa evolución durante tres fases diferentes:

A ditadura franquista

A transición
á democracia

O período democrático

Ao analizar o fenómeno terrorista, é necesario focalizalo nas vítimas das súas accións. Só desa forma conseguiremos que a inxustiza cometida no exercicio dunha violencia ilexítima sexa visible a partir delas, con elas, xunto a elas; pois son a demostración máis evidente da violación do dereito humano máis básico: o dereito á vida.

QUE É O TERRORISMO?

Do mesmo xeito que ocorre con outros fenómenos sociais complexos, existen diferentes definicións de terrorismo. Entre os especialistas non se chegou a un consenso sobre que é o terrorismo, pero subliñase en case todos os casos que estamos ante unha ferramenta para impor pola forza un determinado proxecto político, polo que se trata de infundir medo nos oponentes e na propia sociedade. Dito isto, resumamos agora os seguintes elementos que caracterizan, de forma xeral, o fenómeno do terrorismo:

VIOLENCIA CLANDESTINA

O terrorismo actúa de forma secreta ou oculta para eludir a acción da xustiza. A clandestinidade provoca ao mesmo tempo un maior illamento e radicalización do grupo.

XERACIÓN DUN CLIMA DE TERROR

A etimoloxía da palabra indica que terrorismo vén de terror, que é precisamente o que se pretende provocar mediante este recurso: un medo intenso entre os rivais e na sociedade en xeral.

BUSCA IMPOR OBXECTIVOS POLÍTICOS

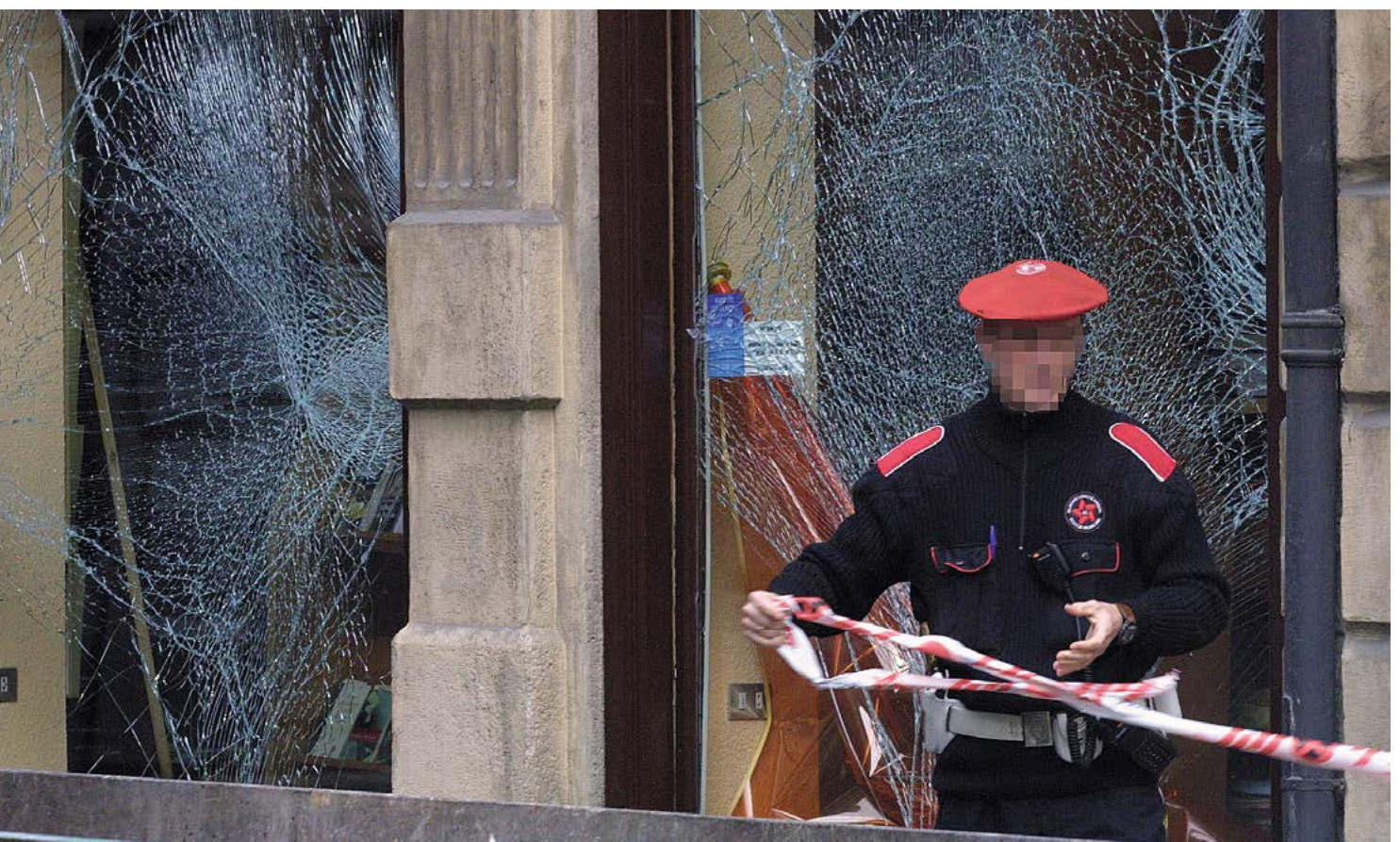
Detrás do terrorismo hai un proxecto de poder, dirixido contra algunha institución ou organización á que se pretende someter mediante o uso da forza.

IMPACTO PROPAGANDÍSTICO

Os grupos terroristas aproveitan o impacto que provocan os seus atentados, a súa repercusión a través dos medios de comunicación, para difundir as súas esixencias.

Aínda que o fenómeno terrorista é un problema global, afectou en distinto grao e cunha diferente evolución histórica nos países da nosa contorna.

Fig. 2. Un policía municipal de Bilbao acorda a rúa onde acaba de estalar unha bomba de ETA. Fotografía: El Correo.

Tipos de organizacións terroristas que teñen actuado en España:

NACIONALISTAS RADICAIS E INDEPENDENTISTAS

Pertence a esta tendencia a banda terrorista máis sanguenta e lonxeva. Trátase de ETA, *Euskadi Ta Askatasuna* (País Vasco e Liberdade). As diferentes ramas desta organización son responsables da morte de 853 persoas entre 1968 e 2010, dentro dunha campaña violenta cuxo principal obxectivo era a independencia do País Vasco. Ademais, en Cataluña os membros de EPOCA (tres vítimas mortais) e *Terra Lliure* (unha), en Galicia os do *Exército Guerrilheiro do Povo Galego Ceive* (dúas) e en Canarias os do MPAIAC (unha), tamén quixeron emular a ETA.

XIHADISTAS

O seu obxectivo é implantar un califato baixo unha interpretación dogmática, ortodoxa e minoritaria da xariá, a lei islámica. En España o primeiro atentado desta orientación tivo lugar en 1985 no restaurante El Descanso. Células xihadistas causaron o maior masacre terrorista da nosa historia: os ataques do 11 de marzo de 2004 en Madrid, cun balance de 193 vítimas mortais e 1.761 feridos. Máis recentes son os atentados de Barcelona e Cambrils, cometidos polo Estado Islámico o 17 de agosto de 2017, con 16 persoas asasinadas e máis dun centenar de feridas.

ULTRADEREITA

O terrorismo deste tipo estivo fragmentado en diferentes organizacións: BVE (Batallón Vasco Español), *Triple A* (Alianza Apostólica Anticomunista) ou GAE, *Grupos Armados Españoles* (Grupos Armados Españóis). As súas principais metas eran o regreso a unha ditadura como a franquista e responder a ETA cun terrorismo de signo oposto. Atribúenselles uns 60 asasinatos.

GAL

O caso dos GAL, *Grupos Antiterroristas de Liberación*, inxustificable nun estado democrático, non se axusta á ideoloxía ultra. Foi un tipo de antiterrorismo ilícito, parapolicial, que empregou os mesmos métodos terroristas que aqueles (ETA) a quen dicía combater. Asasinaron 27 persoas entre 1983 e 1987.

EXTREMA ESQUERDA

Os principais expoñentes do terrorismo desta tendencia foron os GRAPO, *Grupos de Resistencia Antifascista Primero de Octubre* (Grupos de Resistencia Antifascista Primeiro de Outubro). Fundados en 1975, permaneceron en activo ata a primeira década do século XXI. Apoiándose na súa ideoloxía maoísta, pretendían instaurar pola forza unha república socialista en España. Son responsables de ao redor de 80 asasinatos.

VIOLENCIA TERRORISTA E CONSECUENCIAS SOCIAIS

Juan Avilés afirma que se produciu en España, durante a década dos anos sesenta do pasado século, unha confluencia de terrorismo nacionalista, marxista-leninista e ultradereitista: «ETA empezou a matar en 1968 e seguiu facéndoo ata 2011; o terrorismo independentista catalán matou por primeira vez en 1971 e alcanzou sinistra notoriedade cos asasinatos de José María Bultó en 1977 e de Joaquín Viola e a súa esposa Monserrat Tarragona en 1978, aínda que nunca lograría alcanzar, nin de lonxe, a letalidade de ETA; o FRAP, *Frente Revolucionaria Antifascista y Patriota* (Frente Revolucionaria Antifascista e Patriota), realizou unha campaña de atentados mortais no verán de 1975; os GRAPO, *Grupos de Resistencia Antifascista Primero de Octubre* (Grupos de Resistencia Antifascista Primeiro de Outubro), iniciaron en 1975 unha actuación terrorista que causaría a súa última vítima mortal en 2006; e as primeiras vítimas da ultradereita morreron en Montejurra en maio de 1976»¹.

Á marxe do terrorismo nacional, nos anos oitenta apareceu no mundo unha violencia de inspiración xihadista que nas décadas seguintes azoutaría numerosos países, entre eles España, provocando máis de duascenas vítimas entre os nosos concidadáns e converténdose, xa no século XXI, nun dos principais problemas de seguridade da comunidade internacional.

De todas as violencias mencionadas, a de ETA constitúe un caso especial pola súa duración, pola súa mortalidade, polo impacto político que provocou en España durante décadas e polo substrato social que permitiu que todo iso ocorrese. No libro *La voluntad del gudari* («A vontade do *gudari*»), o seu autor, Gaizka Fernández Soldevilla, preguntase, preguntanos: «Cando e onde naceu o fanatismo? Cales foron as raíces do odio? Como e por que apareceu ETA? Naceu por xeración espontánea? A que respondía a opción de ETA pola violencia? E que non acontecera o mesmo noutras zonas de España?»². Son todas elas preguntas cruciais.

Cando o membro de ETA Txabi Echebarrieta, o 7 de xuño de 1968, asasinou o garda civil José Antonio Pardines, elixiu matar. Non se viu obrigado, como o imaxinario nacionalista vasco radical construíu sobre ese suceso ocorrido no termo de Aduna (Guipúscoa).

O asasinato de José Antonio Pardines en 1968, no contexto dunha inxustificable ditadura, foi un feito voluntario e

marcou o inicio dunha historia sanguenta para a sociedade vasca e para o conxunto da sociedade española, que se prolongou no tempo ata o ano 2011. Aínda que as vítimas do terrorismo e os seus familiares sufriron, ademais da morte, trastornos psicolóxicos ou retraemento social, non é menos certo que na sociedade que conviviu baixo unha subcultura do terror tamén se produciron feridas profundas que necesitarán de tempo e intervención para sandar totalmente. E, quizais, cunha desexable mirada ao futuro, a condena moral e política das prácticas inhumanas realizadas será unha das condicións necesarias, e esixibles, para recuperar uns mínimos valores cívicos democráticos.

Un crime é un crime. A crueldade que supón negarlle a vida a un ser humano configúrao como tal, mesmo se se realiza nun determinado contexto de falta de liberdades, como era o caso de 1968. A morte do novo garda civil podía ser evitado, pero non só non se fixo, senón que se presentou a Echebarrieta como un heroe do pobo, como un mártir da revolución. E é que, como dixo Hanna Arendt: «o engano, é dicir, a deliberada falsidade e a pura mentira como medios lexítimos para o logro de fins políticos, acompañounos desde o comezo da historia escrita. As mentiras resultan a miúdo moito máis verosímiles, máis atractivas para a razón, que a realidade, porque quen mente ten a gran vantaxe de coñecer de antemán o que a súa audiencia desexa ou agarda escoitar».

Como complemento, e para quen desexe profundar no tema, recoméndase a lectura de Fernández Soldevilla, G. (2016): *La voluntad del Gudari*, Tecnos, Madrid.

¹ Avilés, 2018: 24-25.

² Fernández Soldevilla, 2016: 20.

ACTIVIDADE 1.1

A EXTORSIÓN ECONÓMICA, UNHA FORMA DE VIOLENCIA

Unha das formas de violencia exercida por ETA foi a extorsión económica. Poderíamos falar da petición de grandes sumas de diñeiro a empresarios, tanto do País Vasco e Navarra como do resto de España, pero tamén de pequenas cantidades (a chamada microextorsión) a pequenos comerciantes, profesionais liberais, deportistas, autónomos, hostaleiros e un longo etcétera. A chegada da carta pedindo unha cantidade e ameazando o empresario iniciaba un período de pánico para el e, en caso de comunicalo, para a súa familia e amizades. A gran maioría dos empresarios extorsionados, segundo se desprende de varios estudos realizados, sufrían a coacción e a ameaza en silencio. O secuestro ou asasinato dun home na súa fábrica ou taller tiña un efecto devastador, ante o cal moitos membros do empresariado optaron por pagarlle á organización ETA, aínda sabendo, e sufrindo por iso, que a compra da súa seguridade e a das súas familias podería servir para facerlles chantaxe a outros ou para asasinar. Aínda que o secuestro e o asasinato foron a arma máis eficaz para conseguir ingresos económicos, a banda terrorista utilizou tamén o envío de cartas ameazantes (ás veces con datos exactos de pais, esposas, fillos e familiares), actos de sabotaxe en empresas, explosión de artefactos, pintadas en domicilios e postos de traballo, manifestacións, insultos na rúa ou en espazos privados, carteis colocados nas prazas, etc.

Non só ETA realizou secuestros, tamén outros grupos terroristas como o GRAPO. Tres empresarios secuestrados por ETA (Angel Berazadi, Javier de Ybarra e Francisco Arín) e un do GRAPO (Publio Cordón) foron asasinados polos seus captadores. Os secuestros de maior duración foron os de José María Aldaya, que permaneceu cativo durante 341 días, Emiliano Revilla, retido durante 244 días, e Cosme Delclaux que foi privado de liberdade durante 232 días. Todos eles permaneceron nunhas duras condicións durante o tempo que durou o seu secuestro. Con todo, o cativerio que durou máis tempo foi o do funcionario de prisións José Antonio Ortega Lara que viviu encerrado e en condicións infrahumanas nun buraco subterráneo durante 532 días. Este secuestro, cometido por ETA, non tiña motivación económica, senón que expuña unha chantaxe política ao Estado do mesmo xeito que ocorreu con Miguel Ángel Blanco. Ortega Lara foi rescatado pola Garda Civil o 1 de xullo de 1997. Miguel Ángel Blanco, no entanto, foi asasinado polos terroristas.

Fig. 3. Carta de ETA pedindo 100 millóns de pesetas polo rescate do empresario José Luis Arrasate, xaneiro de 1976. Fotografía: AMB-BUA, Fondo de La Gaceta del Norte.

Co obxectivo de profundar neste tema recoméndase a lectura de Ugarte, J. (coord.) (2018): *La bolsa y la vida. La extorsión y la violencia de ETA contra el mundo empresarial*, La Esfera de los Libros, Madrid; e Sáez de la Fuente, I. et al. (2017): *Misivas del terror. Análisis ético político de la extorsión de ETA contra o mundo empresarial*, Marcial Pons, Madrid.

ACTIVIDADE SUXERIDA

Liches sobre algunha persoa vinculada ao mundo empresarial que sufrise a chantaxe da organización ETA?

Podes buscar información (de forma persoal ou en grupo de traballo cooperativo) sobre un caso que che impactara especialmente para elaborar un sinxelo informe, ben en papel ou ben en formato dixital, que colocaremos ou proxectaremos na aula.

Finalmente, cos datos, achegas e aclaracións xurdidas realizaranse unhas conclusións finais a nivel de clase.

SESIÓN

02

UNHA VEZ QUE DEFINIMOS QUE É O TERRORISMO E COÑECEMOS AS SÚAS DISTINTAS VARIEDADES, NESTA SEGUNDA SESIÓN PODEMOS COMEZAR O DESENVOLVEMENTO CRONOLÓXICO DO FENÓMENO TERRORISTA EN ESPAÑA, CENTRÁNDONOS NA ÉPOCA DA DITADURA DE FRANCO. DEBERASE FACER UNHA BREVE INTRODUCCIÓN HISTÓRICA, QUE RESUMIRÁ OS CONTIDOS DA UNIDADE DIDÁCTICA SOBRE O FRANQUISMO, SE É QUE ESTA XA SE IMPARTIU. É NESTE MOMENTO HISTÓRICO NO QUE SE DEBERÁ SITUAR O NACEMENTO DO TERRORISMO COMO FENÓMENO MODERNO, DENTRO DUN CONTEXTO INTERNACIONAL E EUROPEO DE DESCOLONIZACIÓN E DE REIVINDICACIÓN VIOLENTA DE IDEOLOXÍAS EXTREMISTAS. NESE CONTEXTO, ALGÚNS GRUPOS MINORITARIOS RECORRERON AO TERRORISMO FRONTE AO FRANQUISMO, ENTRE ELES ETA. A REPRESIÓN POR PARTE DA DITADURA, COMO OCORREU CO CONSELLO DE GUERRA DE BURGOS (1970), ALENTOU A INCORPORACIÓN DE NOVOS MILITANTES Á ORGANIZACIÓN TERRORISTA.

A DITADURA FRANQUISTA COMO XUSTIFICACIÓN

O franquismo prolongouse entre 1939 e 1975, é dicir, desde a guerra civil ata a morte do ditador Francisco Franco. A situación de falta de liberdades afectaba a todos os españois, especialmente a aqueles que non eran afectos ao réxime. Este caracterizábase polo nacionalismo español sen concesións, o culto ao «Caudillo» (Franco), o réxime de partido único (o Movemento Nacional) e o nacionalcatolicismo, entre outros aspectos.

Tras o final da Segunda Guerra Mundial en 1945, Europa coñeceu un período de prosperidade. As ditaduras de España, Portugal e Grecia supuñan unha excepción no contexto occidental, onde as democracias se asentaran.

Nas décadas de 1960 e 1970, algunhas ideoloxías extremistas volveron defender o uso da violencia en política para alcanzar os seus obxectivos. Ocorreu así tanto en países democráticos como noutros con ditaduras. Entre os primeiros, por exemplo en Italia, xurdiron organizacións terroristas de ultraesquerda como as Brigadas Vermellas e de extrema dereita como Orde Nova, que pretendía reinstaurar unha ditadura fascista. No Reino Unido reapareceu o IRA, Exército Republicano Irlandés, que a finais dos anos sesenta iniciou unha campaña terrorista para expulsar os británicos de Irlanda do Norte. O IRA é a organización terrorista que causou máis vítimas mortais en Europa: máis de 1.700. No seu lado oposto, entre as organizacións terroristas partidarias de que Irlanda do Norte seguise pertencendo ao Reino Unido estaba a UVF, Forza Voluntaria do Ulster, que matou ao redor de 500 persoas desde 1966 ata a década de 1990.

Durante a ditadura franquista xurdiron diferentes organizacións terroristas. A primeira vítima mortal do terrorismo en España foi a nena Begoña Urroz en 1960. Foi alcanzada nunha estación de tren de Donostia por unha bomba que colocara o DRIL, Directorio Revolucionario Ibérico

Fig. 4. Escena do crime tras o asasinato de José Antonio Pardines. No chan aparece envorcada a motocicleta do garda civil de Tráfico. Fotografía: Garda Civil.

de Liberación. Ademais, antes da morte de Franco, naceron o FRAP e os GRAPO, de inspiración ultraesquerdista, e ETA, de ideoloxía nacionalista vasca radical. Tras romper co PNV, ETA foi fundada en 1958. A primeira ETA inspirouse nos movementos anticolonialistas de países como Alxeria ou Vietnam. A súa primeira vítima mortal foi o novo garda civil de tráfico José Antonio Pardines Arcay, en 1968. ETA quixo así iniciar unha espiral de violencia, a chamada acción-reacción, consistente en, primeiro, cometer atentados; segundo, provocar a resposta agresiva da ditadura; e terceiro, xerar unha corrente de simpatía cara á súa causa entre a poboación vasca e navarra. En decembro de 1973, ETA asasinou o presidente do Goberno franquista, o almirante Luís Carrero Blanco. Poucos previron entón que o terrorismo continuaría tras a ditadura, con maior intensidade que durante a mesma.

Contra o que se ten sostido algunhas veces, a aparición do terrorismo non foi unha consecuencia inevitable da existencia dunha ditadura en España. Xa vimos que aquel xurdiu nesas mesmas datas tamén en países democráticos da nosa contorna. Ademais, a gran maioría dos partidos e sindicatos da oposición antifranquista non recorreron ao asasinato contra a ditadura, senón a ferramentas pacíficas como as folgas, a propaganda ou as manifestacións. O terrorismo foi o instrumento sanguento dunha minoría que provocou consecuencias irreversibles. No caso de ETA, matou a 43 persoas entre 1968 e 1975. Foi xa tras a morte de Franco cando ETA causou o 95% dos seus crimes mortais.

Polo tanto, resulta falso, sen ningún tipo de dúbida, o empeño de ETA por lexitimar a súa violenta historia na súa loita contra a ditadura. Ao contrario, esa opción polos métodos violentos fixo que os terroristas se parecesen ao réxime que dicían

enfrentar, converténdose así en servidores do pensamento totalitario e fanático. Como escribe Florencio Domínguez, o uso do terrorismo non é a última opción para aquel que non ten ningún outro recurso para defender as súas ideas políticas, por moito que fose durante a ditadura franquista cando ETA iniciara o camiño da violencia. De ser así, todos os grupos democráticos de oposición ao franquismo terían tomado as armas e non o foi así. O terrorismo deshumaniza, provoca vítimas, dor, medo, fractura social e por iso precisamente todas as vítimas do terrorismo son inocentes no sentido que se exerceu sobre elas unha violencia ilexítima: non mereceron o dano que lles causaron.

Nos últimos anos do franquismo e nos iniciais da democracia toda España era un fervedoiro de reivindicacións políticas e sociais. O País Vasco non só non era unha excepción, senón que coa existencia de ETA o clima era de convulsión extrema. A represión da ditadura, incluíndo os cinco últimos fusilamentos en setembro de 1975, serviron en bandexa a ETA unha imaxe de loitadores do pobo vasco, imaxe que penetrou profundamente no tecido social da época. Como relata Juan Avilés: «a finais dos anos sesenta e comezos dos setenta, un significativo número de persoas, na súa maioría novas, que vivían en lugares tan distantes como Euskadi, Irlanda do Norte, Italia, Alemaña, A Arxentina, o Uruguai, Estados Unidos, o Xapón ou Palestina, chegaron á conclusión de que, para impulsar a revolución social ou para combatela, para promover os seus obxectivos nacionais, ou para evitar que outros os lograsen, a vía máis eficaz era a violencia»³.

³ Avilés, 2018: 21.

ACTIVIDADE 2.1

UN POLICÍA MUNICIPAL.
UN PAI DE CATRO FILLOS

Era o día 29 de agosto do ano 1972. Ese día, a banda terrorista ETA asasinou en Galdakao o policía municipal Eloy García Cambra. Como se conta no libro *Vidas rotas*, a noite anterior, o luns 28 de agosto, Eloy localizara un coche Seat 600 que lle induciu sospeitas. O día seguinte pola mañá, observou que un individuo se achegaba ao coche, polo que o abordou preguntándolle se era da súa propiedade. Eloy descoñecía que o citado individuo fose membro de ETA, así que o deixou marchar nun taxi, non sen dar conta do feito ao seu compañeiro. Interveu entón unha parella da Garda Civil e seguiron o taxi no que fuxira o sospeitoso. Desta forma o vehículo foi interceptado e cos sospeitosos dirixíronse ao cuartel de Galdakao. Tras baixar do Land Rover, un dos sospeitosos deu un empuxón ao seu captador e disparou contra Eloy, que foi alcanzado por dous disparos na caluga e nas costas. A pesar de que se iniciou un intenso tiroteo, no que resultou ferido un garda civil, os agresores conseguiron escapar. No lugar dos feitos os terroristas deixaron abandonada unha carteira que serviu para identificar a un deles e posteriormente a todo o comando.

Eloy García Cambra tiña 44 anos e era natural do pobo navarro de San Martín de Unx. Vivía nun barrio de Galdakao e era un home moi popular e apreciado pola súa veciñanza. Estaba casado e tiña catro fillos.

Recoméndase a lectura de Alonso, R., Domínguez, F. e García Rey, M. (2010): *Vidas rotas*, Espasa, Madrid. Disponible en PDF: http://fundacionvt.org/wp-content/uploads/pdfs/Vidas_Rotas.pdf

ACTIVIDADE SUXERIDA

Tras ler individualmente este relato, colocados en grupos de traballo de non máis de cinco alumnos/as e sempre acordando a resposta tras un intercambio de opinións, responderanse as seguintes preguntas:

Fig. 5. Primeira páxina de *La Gaceta del Norte* do 30 de agosto de 1972, coa noticia do asasinato de Eloy García Cambra. Fonte: Hemeroteca Foral de Biscaia.

Os sectores ideolóxicos afíns a ETA xustifican esta violencia polo contexto non democrático da época. Credes que o asasinato deste policía municipal pode xustificarse por realizarse en plena ditadura? Argumentade vosa resposta.

Coñecedes o concepto de resiliencia? Unha persoa resiliente é aquela que toma conciencia da emoción, se permite sentir o aluvión de emocións que se desencadean ante situacións tan duras como a exposta e é consciente, mesmo da expresión que ditas emocións poñen de manifesto no seu corpo, para desde esa posición refacer a súa vida.

Credes que vos sería fácil refacer a vosa vida, tanto familiar como social, despois dun feito así? Cal sería o voso principal apoio? E a vosa maior dificultade?

ACTIVIDADE 2.2

MASACRE NA CAFETARÍA

Ata o massacre de Hipercor (1987), o atentado da organización terrorista ETA con maior número de vítimas mortais fora o perpetrado na cafetería Rolando de Madrid. Unha potente bomba esnaquizou este establecemento hostaleiro da madrileña rúa Correo, situada a poucos metros da Porta do Sol. Os membros de ETA seleccionaron este local porque habitualmente acudían moitos policías pola súa proximidade coa Dirección Xeral de Seguridade. Como se recolle no libro *Vidas rotas*, «o 13 de setembro de 1974 [cando a ditadura afrontaba os seus últimos anos de existencia; Franco morrería en novembro de 1975], membros de ETA colocaron unha bomba nos aseos da cafetería, ocasionando un massacre sen precedentes na que morreron trece persoas e resultaron feridas outras sesenta, once deles axentes de Policía (...). Os especialistas da Policía calcularon que no atentado se utilizaron uns trinta quilos de dinamita e porcas duns dous centímetros de diámetro que actuaron como metralla»⁴.

Antonio Alonso Palacín era natural de Alhama de Aragón. Seis días antes casara con María Jesús Arcos, de vinte e oito anos. O seu matrimonio viuse truncado de forma trágica esa tarde na cafetería Rolando. Similar fin tiveron Baldomero Barral e a súa esposa, María Josefina Pérez, de vinte e catro e vinte e un anos respectivamente, naturais da Coruña e de visita en Madrid. Aconteceu o mesmo á profesora Francisca Baeza, filla única, que era a coidadora dos seus anciáns pais; ao policía Félix Ayuso; ao camareiro, e pai de tres fillos, Gerardo García, e ao seu compañeiro Manuel Chairas; ao cociñeiro Francisco Gómez; ao ferroviario, da localidade sevillana de Villanueva do Río, Antonio Lobo; ao comercial Luis Martínez, á administrativa, próxima á xubilación, Concepción Pérez Paino, e á nova estudante María Ángeles Rey. Todos, eles e elas, eran persoas con familia, amizades, cunha vida chea de ilusións e proxectos que se viron cernados por aquela bomba. Nada pode xustificar tamaña crueldade.

María Ángeles Rey Martínez, asasinada nese atentado, de vinte anos e natural de Burgos, trasladouse a Madrid por uns exames. O seu pai, Francisco Rey, ofreceu este relato:

«...a miña filla separouse do resto, supoño que uns metros para coller mesa. E nese momento foi cando estalou a bomba. Moitas veces veume á mente que, por apenas uns metros, miña filla non se salvou... Aquel Nadal foi moi triste,

moi triste. Vías xente contenta, na rúa, facendo compras, chea de alegría, e ti coa túa tristeza e coa túa pena. Era moi triste para toda a familia. O meu fillo pequeno, de sete anos, cando morreu súa irmá, parece que se deu menos conta, pero as outras fillas, de 16 e 14 anos, si que o sentiron moito. María Ángeles era a súa irmá maior e estaban moi unidas a ela. Custoulles moito superalo»⁵.

ACTIVIDADE SUXERIDA

Despois de ler individualmente este relato, colocados en grupos de traballo de non máis de cinco alumnos/as e sempre acordando a resposta tras un intercambio de opinións (é necesario que todos os integrantes do grupo se expresen), responderanse as seguintes preguntas:

Imaxina por un momento que es un familiar de calquera das vítimas da cafetería Rolando. Soa o teléfono e recibes a terrible noticia. O teu familiar morreu como consecuencia da explosión. Como te sentirías? Como o sentirían teus familiares e amizades? Que sentimentos ou emocións serían os máis destacables nese duro momento?

Busca máis información sobre este atentado e sobre as súas vítimas, e relaciónao co que sabes sobre a ditadura franquista. Despois, debatede en grupo sobre unha cuestión clave: o fin xustifica os medios?

⁴ Alonso, Domínguez e García Rey, 2010: 40-42.

⁵ Arteta y Galletero, 2006.

Fig. 6. Estado no que quedou o interior da cafetería Rolando tras a explosión dunha bomba de ETA. Madrid, setembro de 1974. Fotografía: AMB, Fondo de La Gaceta del Norte.

SESIÓN

03

Funeral polos avogados asasinados por terroristas de ultradereita en xaneiro de 1977 en Madrid. Fotografía: Agencia EFE

ESTA TERCEIRA SESIÓN COMEZA CUN REPASO HISTÓRICO DA TRANSICIÓN ESPAÑOLA, É DICIR, DO PERÍODO QUE ABARCA DESDE A MORTE DO DITADOR FRANCISCO FRANCO ATA O ASENTAMENTO DEMOCRÁTICO. TEMOS QUE RECOÑECER QUE NON EXISTE UN CONSENSO EN RELACIÓN Á DELIMITACIÓN DESTE PERÍODO. AÍNDA QUE PARA UNS ABARCA DESDE 1975 ATA AS PRIMEIRAS ELECCIÓN XERAIS DEMOCRÁTICAS, AS DE XUÑO DE 1977, NAS QUE ADOLFO SUÁREZ FOI ELIXIDO PRESIDENTE; PARA OUTROS A DATA ELIXIDA É 1978, COA APROBACIÓN DA CONSTITUCIÓN ESPAÑOLA; PARA CERTOS SECTORES ESTE PERÍODO PROLONGOUSE ATA QUE O INTENTO DE GOLPE DE ESTADO DE 1981 FOI SUFOCADO OU, MESMO, ATA A VITORIA SOCIALISTA DE 1982.

NESTA SESIÓN INCLÚENSE DÚAS ACTIVIDADES E É NECESARIO COMENTAR QUE A UTILIZACIÓN DAS NOVAS TECNOLOXÍAS DA INFORMACIÓN E DA COMUNICACIÓN PODE RESULTAR DE GRANDE UTILIDADE PARA A REALIZACIÓN DAS MESMAS.

A TRANSICIÓN

A morte de Franco en novembro de 1975 abriu en España un período de incerteza e de esperanza. A ditadura durara 40 anos, durante os cales Franco exerceu o poder de forma autoritaria. Os seus fieis querían que o réxime fundado por el continuase despois do seu falecemento e conformaron o que se denominou «o Búnker». Con todo, a maioría da poboación quería un cambio para que España deixase de ser unha excepción ditatorial no marco europeo. A democracia desexada por esa maioría social implicaba, entre outras cousas, que o Estado posuía o monopolio do uso da violencia e que o exercería respectando as leis, como lle corresponde a un Estado de dereito.

A partir de 1976 iniciouse un proceso de dismantelamento das institucións do réxime franquista e de paulatina construción das liberdades. Grazas a sucesivos indultos e amnistías, a finais de 1977 saíran do cárcere todos os presos políticos e tamén os pertencentes a organizacións terroristas como ETA ou os GRAPO, incluíndo os acusados de asasinatos. Así mesmo, os crimes cometidos en nome do réxime franquista quedaron amnistiados. Queríase así superar un pasado de violencia en favor de principios moi presentes nese momento, como a reconciliación e o consenso. A sociedade española, incluíndo tamén á maioría da vasca, pensou que se abría un futuro de paz ante ela. Porén, quen apostara polo terrorismo non só se negou a deixar de matar, senón que aumentou de forma exponencial a súa maquinaria de dor.

Fig. 7. Primeira páxina do xornal *La Voz de Galicia* do 29 de agosto de 1978, onde se informa de varios asasinatos terroristas perpetrados en distintos puntos de España polos GRAPO e por ETA. Fonte: *La Voz de Galicia*.

A Constitución española, base do novo sistema de dereitos e liberdades, foi elaborada cun amplo consenso e aprobada en referendo pola cidadanía en decembro de 1978. Nos seguintes anos foi desenvolvéndose o Estado das autonomías, grazas á aprobación dos estatutos de autonomía das diferentes nacionalidades e rexións. A descentralización viña substituír a anterior uniformidade política e cultural do franquismo. Os sectores ideolóxicos nostáxicos da ditadura opoñíanse a este marco descentralizado, pero, a pesar das súas presións, o primeiro goberno democrático seguiu adiante coas reformas. Pola súa banda, aínda que o País Vasco conseguiu un nivel de autogoberno sen parangón no marco europeo, non foi suficiente para o nacionalismo radical, que rexeitou a Constitución e o Estatuto de Autonomía e seguiu coa súa práctica violenta.

A transición non resultou tan pacífica como se esperaba. Unha minoría quixo desestabilizar este proceso de construción da democracia para impoñer ao resto as súas ideas mediante a forza. Por unha banda, nostáxicos do franquismo tentaron volver á ditadura e atacaron os dereitos que se ían conquistando, como a liberdade de expresión. Por exemplo, en

1977 a Alianza Apostólica Anticomunista enviou un paquete bomba á redacción da revista satírica *El Pápus*, asasinando o conserxe Joan Peñalver. O maior masacre cometido pola extrema dereita foi a de Atocha, en xaneiro de 1977. Tres pistoleiros irromperon nun despacho de avogados laboristas vinculados ao Partido Comunista e ás Comisións Obreiras, acabando coa vida de cinco deles e ferindo gravemente a outros catro.

No extremo ideolóxico oposto, aínda que recorrendo aos mesmos métodos, os GRAPO pretenderon facer a súa particular revolución mediante as armas e asasinaron numerosos policías, gardas civís, empresarios... En 1979, o seu ano máis letal, os GRAPO mataron 31 persoas. En certos momentos da transición a presión terrorista foi moi intensa. Cando se produciu o masacre de Atocha, os GRAPO mantiñan secuestradas dúas importantes figuras públicas: o político tradicionalista Antonio María de Oriol e o tenente xeral Emilio Villaescusa.

Agora ben, sen minimizar a dor causada por outras organizacións, a principal ameaza terrorista contra a nacente democracia foi ETA, a banda máis mortífera, que contou cun respaldo social e político centrado ao redor da coalición electoral HB, *Herri Batasuna* (Unidade Popular). Este apoio foi definitivo e pódese afirmar que a contorna que xustificaba e protexía a ETA foi clave para a súa supervivencia.

Segundo datos recolleitos polo historiador Raúl López Romo no *Informe Foronda*, ETA e outras organizacións afíns, como os Comandos Autónomos Anticapitalistas, mataron 11 persoas en 1977, 66 en 1978, 80 en 1979 e 96 en 1980, o ano con máis asasinatos terroristas en España durante a transición⁶. Se interpretamos estes datos vemos como ao mesmo tempo que se ían logrando os principais fitos da democratización (a Constitución, os estatutos de autonomía...), os terroristas redobraban os seus esforzos para desestabilizar o proceso, incrementando o número das súas vítimas.

Neses anos había determinadas minorías extremistas que non vían os seus rivais políticos como persoas con dereitos, senón como inimigos que había que eliminar para alcanzar os seus obxectivos particulares. O 23 de febreiro de 1981, sectores reaccionarios do Exército deron un golpe de Estado. Un dos seus principais pretextos foi, precisamente, este: os continuos atentados de ETA contra militares, policías, etc. Finalmente, a democracia impúxose, pero a transición, aínda que foi unha etapa de ilusións, con evidentes acertos, non foi unha etapa pacífica, senón que estivo sacudida e atravesada por fortes violencias. Neste «humus fértil» os sectores afíns a ETA comezaron a apropiarse do espazo simbólico e público do País Vasco, arroxando fóra del a todos os demais.

⁶ López Romo, 2015: 40-41.

Fig. 8. Cortexo fúnebre do comandante da Policía Armada Joaquin Imaz, asasinado por ETA. Pamplona, novembro de 1977. Fotografía: Jorge Nagore.

ACTIVIDADE 3.1

EU QUERÍA O TRASLADO. ALÍ ÍANME MATAR

Aconteceu un 8 de outubro de 1979. O policía nacional Francisco Ponce xantaba con sete compañeiros no Bar Gurea, do donostiarra barrio de Loyola, cando tres membros da organización terrorista ETA os metrallaron. Como consecuencia dos disparos, varios policías quedaron feridos de gravidade e tamén resultaron feridos tres civís que se atopaban no mesmo establecemento. Francisco ofrécenos o seu testemuño:

«A miña vida era unha vida normal, sinxela. Sempre fun unha persoa moi alegre, gustábame xogar o fútbol cos meus compañeiros e tiña centos de amigos. Levábame ben con todo o mundo.

A min tocoume como destino o País Vasco. Supoño que foi un presentimento, pero desde ese momento empecei a estar nervioso, inquedo, tiña unha sensación estraña. Confeseime cun compañeiro: Luís, desde este momento teño medo. Cando nos informaron de que íamos ser trasladados a Madrid, eu só pensaba: só agardo que despois de tanto tempo, nestes tres días non nos pase nada.

Como borrar aquel recordo! O día do atentado era luns. Foramos a Eibar levar uns compañeiros... De volta no cuartel de Loyola, en Donostia, fomos comer a un restaurante próximo para estar dispoñibles e non nos atrasar moito. Lembras ata os detalles máis insignificantes: un prato. Cando entraron os terroristas e nos metrallaron, cada un fixo o que puido nese momento. Lembro estar no chan e, movido por un acto reflexo busquei a pistola, pero non a atopei. Eu só pensaba que se nos vían no chan nos ían rematar, e xusto nese momento, movín a mesa e ao meu carón caeu, preto do meu oído, un prato da mesa. Deixoume frío. Nese momento queimábame o corpo, sentía como a bala ía atravesando o meu corpo, ardíame todo. Pero, o peor de todo foi a imaxe de Mariano, do meu compañeiro, que estaba moi preto de min, sangrando sen parar. Vía que se lle ían pechando os ollos aos poucos e apenas quedaba alento para repetirme: "Paco, matáronnos".

No hospital, tras ver os orificios das balas consideraron que non era moi grave, deixáronme espido nunha padiola no corredor. Cando entrou o meu superior pediu que me

trasladasen a unha habitación. Aos poucos días, recibín a visita do ministro e díxome que pedise o que desexase. Eu só lle pedín o traslado a Madrid, para que se fixesen cargo do meu proceso de curación, porque estaba seguro de que alí me ían matar. Ao día seguinte trasladáronme a Madrid, unha vez alí tivéronme que operar de urxencia porque estaba a morrer.

A miña vida cambiou totalmente. Perdes as ganas, a motivación, a alegría. Sentes medo. Non podía poñerme a estudar, non quería ascender... Podíame o medo de que me mandasen de novo ao País Vasco traballar... Vendo a cantidade de compañeiros que morreron en atentados terroristas, considérome un privilexiado, porque estou vivo e estou aquí».⁷

⁷ Moreno Pérez e Folguera Heredia, 2015.

ACTIVIDADE SUXERIDA

Despois de ler o testemuño achegado por Francisco Ponce, imos pedir un traballo en grupo no que o desenvolvemento da competencia tecnolóxica e dixital vai resultar determinante.

Seguro que che impresionou o atentado que sufriron Francisco e os seus compañeiros. Tamén, é o máis probable, reparaches no medo visceral que se apoderou deste policía, tanto despois do atentado como nos anos posteriores. Busca en Internet datos do atentado, contexto histórico, autores materiais, xuízo, penas impostas, etc.

A historia de vida de Francisco Ponce é a de moitos outros servidores das Forzas Armadas ou das Forzas de Seguridade do Estado que se viron colocados no punto de mira do terrorismo. Utilizando de novo das novas tecnoloxías, observas puntos que coinciden nos diferentes casos?

Presentación, por grupos, dos traballos realizados.

Con obxecto de documentar a produción final que os distintos grupos presentarán na clase, recoméndase entrar nas páxinas web de varias asociacións ou fundacións de vítimas do terrorismo, en concreto nos centros documentais que poderedes ver na sección «Para saber máis», ao final desta unidade didáctica.

Fig. 9. Francisco Ponce.

ACTIVIDADE 3.2

DISPAROS NO CANÓDROMO

Os GRAPO constituíronse como organización terrorista nos últimos anos da ditadura e despois da amnistía de 1977 seguiron atentando, contribuíndo desta forma a que a transición española, lonxe de ser un período pacífico, se vira convulsionada por distintos tipos de grave violencia. María Pilar contaba tan só con 15 anos cando membros da organización terrorista GRAPO lle dispararon ao seu pai, o garda civil Casimiro Sánchez García. O axente do Instituto Armado levaba un ano destinado en Madrid xunto coa súa muller e cos seus catro fillos. No libro *La voz de las víctimas* («A voz das vítimas»), a súa filla María Pilar ofrécenos un emotivo testemuño:

«Meu pai conseguiu vir a Madrid. Estabamos tan contentos porque estabamos en Madrid. El estaba satisfeito porque quería conseguir algo máis para os seus fillos e algo xa o conseguira. Ese día, era sábado, el e eu fómonos de compras, a miña irmá tiña 11 anos e papá quería comprarlle uns agasallos. Despois foise ao servizo e miña nai, meu tío e eu fomos cara ao cuartel e sobre as dez e media da noite notamos moito balbordo. Miña nai púxose nerviosa e xa nos dixeron que sufriran un atentado e leváronnos ao Gómez Ulla. Nada máis chegar dixéronnos que meu pai morrera.

Recordo que fun moi forte. Pedíronnos que levásemos un uniforme. Eu mesma busquei a roupa do meu pai para vestilo. A túa vida cambia. Cambia todo, todo. El non estaba presente. Xa non lle podías regalar o "Varón Dandy" que lle dabamos polos seus aniversarios. Xa non sabiamos se podíamos vivir no cuartel, agora xa non sabiamos nada. Non sabía se iríamos vivir a outro sitio, non sabiamos se íamos poder comer, se miña nai tería que traballar, non sabía se podería seguir estudando. As compañeiras e profesores arroupábante un pouco. A xente mirábate raro. Teu pai era un militar, levaba un uniforme e morreu. Era unha época, non sei... moi revolucionaria. Algúns pensaban que se lle pasaba era polo seu oficio ou porque o merecía.

A súa perda foi moi forte. É que tiras para adiante porque hai que seguir loitando, pero foi horrible, horrible, horrible. Eu creo que para unha enfermidade estamos todos preparados, pero para isto... que o deixes e á media hora che digan que cho quitaron porque se lle entoxou a unhas persoas. Non puidemos despedirnos del. Non nos deu tempo. Quitáronnolos e quitáronnolos. Cando xa o vimos, vímolos na caixa».

Este testemuño pode ser visto aquí:

<https://www.youtube.com/watch?v=mulkCKb-d9E>

ACTIVIDADE SUXERIDA

Tras a lectura do testemuño de María Pilar (ou ben do ver o vídeo), que pode realizarse de forma colectiva, aborda o traballo que che detallamos a continuación servíndote da información dispoñible na Rede.

Investiga este período histórico e despois elabora unha lista de persoas asasinadas polos GRAPO. Cantas persoas perderon a vida a mans desta banda?

Como reaccionou a sociedade española?

As familias desas persoas asasinadas, como é o caso de María Pilar, nunca buscaron vinganza. Seguramente che resultou especialmente destacable algunha das frases que liches ou escoitaches, lembrando aqueles duros momentos do asasinato do seu pai. Poderías escribir algunha?

Coas frases recompiladas poderíase preparar unha lectura dramatizada, co dobre obxectivo de sensibilizar o resto do alumnado sobre a inxustiza que supón atacar un sinxelo servidor do estado, por unha banda, e por outro, recoñecer o espírito xeneroso, exento de odio ou vinganza, que demostraron as vítimas do terrorismo.

Fig. 10. A viúva e os fillos de Casimiro Sánchez durante o funeral polo garda civil asasinado polos GRAPO. Madrid, agosto de 1975. Fotografía: Agencia EFE.

ACTIVIDADE 3.3

O LEITEIRO DE ALONSOTEGI

Liborio Arana, xunto coa súa muller e fillos, posuían unha gandería e distribuían leite polo municipio biscaíño de Alonsotegi, naquel momento integrado no de Barakaldo. Era unha familia humilde e moi apreciada no pobo, eran os «leiteiros de Alonsotegi». O 20 de xaneiro de 1980 unha banda de extrema dereita denominada *Grupos Armados Españoles* (GAE) (Grupos Armados Españóis) colocou unha potente bomba no Bar Aldana, un local moi querido do mencionado municipio. A explosión matou catro persoas e feriu dez. Un dos asasinados foi Liborio Arana. O fillo menor, Iñaki ofrece o seu arrepiante testemuño:

«A noite do atentado era sábado. Serían as dez e media ou as once. O pai estivera dándolle de comer ás vacas e fora ao bar. Estivemos a falar un pouquiño. Quíxeno levar a casa, pero díxome: "Mira, logo voulle dar alfalfa e auga ás vacas, acábolles de dar penso agora... Vaite tranquilo". Eu, como tiña o crío pequeno, pois funme para casa e... Estabamos alí tan tranquilos cando oín a explosión: Bum! Que pasou? Collín roupa, saín abaixo e a xente xa ía correndo. Que voaron o Bar Aldana! Hostia, e eu deixara alí o meu pai. Saín co meu irmán Javi e vimos como estaba todo. Empecei a preguntar se viran o meu pai. Os veciños dábanse a volta, non mo querían dicir, dáballes apuro.

Baixei ao [hospital de] San Eloy, onde fixeran os ingresos, mesmo entrei nun quirófano. Nada. Subín outra vez ao pobo, e entón veu o noso médico de familia e díxome: "teu pai está morto". Logo fun a casa dar a noticia. Naqueles tempos non tiñamos teléfono, non nos podíamos permitir ese luxo.

Á mañá seguinte, algúns familiares baixaron axudar, porque había que muxir, e os demais foron recoller os anacos de aita (papá en éuscaro) que había tirados por alí. Acórdome de familiares discutindo por un anaco de fígado, un brazo, máis aló apareceu unha perna nunha horta... Moi duro. O atentado desa noite foi terrible... Foi moi duro tamén logo. De feito, non falabamos diso. Eu ao meu fillo non lle contei nada do atentado ata hai pouco. Fíxenme *ertzaina* (membro da policía vasca) para tentar esclarecelo. A policía actuou moi mal, sobre todo na investigación e no trato... José Amedo, logo condenado polos GAL, foi o xefe da investigación.

Nun primeiro momento a esquerda abertzale apoiou o tema. Ían levar un ramo de flores o día do aniversario. Pero logo, cando ama (mamá en éuscaro) viña de repartir

leite polas casas, atopábase cartas ameazándoas: "os outros matáronche o marido, pero nós ímosche matar os fillos por ser ertzainas". Foi moi duro para miña nai. Non queríamos poñer teléfono en casa para que non recibise chamadas ameazantes. Así que nos daban hostias polos dous lados»⁸.

ACTIVIDADE SUXERIDA

Tras a lectura do testemuño de Iñaki Arana, propoñémosche a seguinte actividade a desenvolver mediante a técnica de traballo cooperativo 1-2-4.

Para realizar esta actividade é necesario que a clase estea distribuída en grupos de catro alumnos/as. Nesta actividade é fundamental, ademais do pensamento individual, a cooperación para ter unha visión de parella e de grupo.

Pensa en silencio sobre o ocorrido neste atentado. O horrible do feito, as consecuencias para a familia, en concreto para Iñaki e súa ama. Que puntos poderías destacar especialmente de todo o relato? Con eles debes redactar un breve texto de tan só dúas ou tres frases.

Por parellas, pensade en voz alta, falade e dialogade sobre as vosas dúas frases. Debedes discutir, acordar e refacer as achegas feitas, para con iso redactar un único texto por parella, de tan só dúas ou tres frases.

Reunidas as dúas parellas, é dicir, o grupo de catro, pensade en voz alta, falade e dialogade sobre as vosas dúas frases (de cada parella). Debedes discutir, acordar e refacer as achegas feitas por cada parella, para con iso redactar un único texto de todo o grupo, de tan só dous ou tres frases. Esta será a achega final, avaliada polo profesorado.

Coas frases recompiladas pódense confeccionar uns separadores (marcapáxinas) para distribuír en clase ou no centro.

⁸ López Romo, 2018: 219.

Fig. 11. Edificio onde se situaba o bar Aldana, completamente esnaquizado tras un atentado cometido pola extrema dereita (20/01/1980). Fotografía: AMB, Fondo de La Gaceta del Norte.

SESIÓN

04

AKASKATU A
ESTRADOS LIBERTAD

*Fig. 12. Concentración en Laudio a favor da liberación dos secuestrados por ETA José Antonio Ortega Lara e Cosme Delclaux, fronte a unha contramanifestación de radicais nacionalistas (23/12/1996).
Fotografía: El Correo.*

NESTA CUARTA E ÚLTIMA SESIÓN ABORDAREMOS A CUESTIÓN TERRORISTA EN ESPAÑA DESDE O ANO 1982. DURANTE ESTE PERÍODO DEMOCRÁTICO PERSISTIRON EXPRESIÓNS VIOLENTAS COMO OS GRAPO (RESPONSABLES, POR EXEMPLO, DO SECUESTRO E POSTERIOR MORTE DO EMPRESARIO PUBLICO CORDÓN EN 1995) OU OS GAL, QUE ESTIVERON ACTIVOS ENTRE 1983 E 1987 (ANO NO QUE ASASINARON A JUAN CARLOS GARCÍA GOENA, A SÚA ÚLTIMA VÍTIMA). ETA SEGUIU SENDO RESPONSABLE DA MAIORÍA DOS ASASINATOS TERRORISTAS ATA O CESAMENTO DEFINITIVO DA SÚA VIOLENCIA, ANUNCIADO O 20 DE OUTUBRO DE 2011. NESTA ÉPOCA ETA PERPETROU ATENTADOS DUNHA GRAN MORTALDADE, COMO O DE HIPERCOR (1987), E DE GRAN IMPACTO SOCIAL, COMO O SECUESTRO E POSTERIOR ASASINATO DE MIGUEL ÁNGEL BLANCO (1997).

Nesta época aumentou a reacción dunha parte da sociedade, da vasca e da española no seu conxunto, contra os terroristas e quen lles aplaudía. A ese espertar ético de moitas conciencias contribuíron diferentes axentes, entre os que cabe mencionar as propias vítimas, que se foron agrupando. A pioneira AVT, *Asociación de Víctimas del Terrorismo* (Asociación de Vítimas do Terrorismo), nacera xa en 1981. Logo iríanse creando outros colectivos e fundacións ata alcanzar a trintena que existe na actualidade. O seu labor, clave para a visibilidade pública das vítimas, inspírase en catro grandes conceptos: xustiza, verdade, dignidade e memoria.

Outro alicerce para a privación de lexitimidade do terrorismo foi o movemento pacifista, iniciado por colectivos como *Gesto por la Paz* (Xesto pola Paz) ou *Denon Artean (Entre Todos)-Paz y Reconciliación* (Entre Todos-Paz e Reconciliación), que se atreveron, algo nada fácil en determinadas localidades do País Vasco, a manifestar o seu rexeitamento en público⁹. O movemento pacifista xurdiu a mediados da década de 1980. Estas entidades convocaban concentracións silenciosas de 15 minutos nunha serie de lugares fixos de diferentes pobos e barrios cada vez que se producía unha nova vítima mortal ou un secuestro. Centos de cidadáns, entre eles vítimas do terrorismo, participaban neses actos.

Ademais das citadas, xurdiron outras organizacións que tamén conseguiron dar visibilidade ao rexeitamento á banda terrorista e a quen lles xustificaba: *Bakea Orain* (Paz Agora), *Asociación Pro-Derechos Humanos del País Vasco* (Asociación Pro-Dereitos Humanos do País Vasco), etc. A finais dos noventa tamén apareceron na escena vasca outros colectivos que superaban o marco clásico do pacifismo para facer unha defensa explícita da Constitución e organizar manifestacións que non eran xa silenciosas, senón críticas tanto coa organización terrorista e coa denominada esquerda abertzale, como co conxunto do nacionalismo vasco, ao que acusaban de inacción e de equidistancia. Xurdiron así o *Foro Ermua* e a plataforma *Basta Ya* (Xa Abonda).

Non podemos esquecer que co novo milenio xurdiu outra modalidade de terrorismo, o xihadista, que, aínda que non era nova, se manifestou con especial impacto ante a comunidade internacional o 11 de setembro de 2001 nos EEUU. No noso país, esta forma de terrorismo sacudiunos cruelmente o 11 de marzo de 2004, causando 193 mortos e máis de 1.700 feridos en Madrid. Novamente, o 17 de agosto de 2017 este tipo de terrorismo causou 16 mortos nas Ramblas de Barcelona e en Cambrils.

Fig. 13. Manifestación convocada por Basta Ya baixo o lema «Defendamos o que nos une: Estatuto e Constitución». Donostia, setembro de 2000. Fotografía: Santos Cirilo/El País.

⁹ Gómez Moral, 2013.

Fig. 14. Bombeiros tentan acceder ao interior do aparcadoiro do Hiperacor de Barcelona afectado por unha explosión de ETA (19/06/1987).
Fotografía: Agencia EFE.

CONSOLIDACIÓN DEMOCRÁTICA

Iniciada a década de 1980 a democracia consolidouse en España. O golpe de Estado de febreiro de 1981 fracasara e iniciábase un camiño de integración europea e de modernización económica, social e cultural. Agora ben, a democracia tivo que seguir enfrontándose a diferentes ameazas terroristas.

Fig. 15. Bombeiros participan nos labores de rescate de casa-cuartel de Zaragoza tras o coche-bomba de ETA (11/12/1987). Fotografía: Agencia EFE.

A democracia, como fórmula de xestión política nun Estado de dereito, facilítanos fórmulas para a resolución pacífica e dialogada dos conflitos. Neste sentido, o terrorismo era visto pola maioría da poboación española como unha opción terrible, marxinal e propia de sectores extremistas e totalitarios. Con todo, un sector minoritario pero significativo apoiaba a acción violenta. Os terroristas, como demostraron por moito tempo, aínda tiñan capacidade para provocar dor e ameazar as liberdades de todos.

Ao longo da década de 1980, ETA foi responsable de atentados como o padecido pola casa-cuartel da Garda Civil de Zaragoza, cun balance de 11 asasinados (entre eles cinco nenos) ou contra o supermercado Hiperacor de Barcelona, que se saldou con 21 vítimas mortais (das que catro eran nenos). Este último foi o maior masacre terrorista acontecida en España ata o 11-M.

Neses anos oitenta tamén fixo a súa aparición un tipo de terrorismo parapolicial, encadrado baixo as siglas GAL. Algúns cargos públicos, entre eles o entón ministro do Interior, e un grupo de funcionarios das Forzas de Seguridade, estiveron implicados nesta trama ilegal. O seu propósito era combater ETA usando os seus mesmos métodos. Entre 1983 e 1987, os GAL cometeron 27 asasinatos. O seu caso, igualmente horrible e inxusto para as vítimas, lémbra-nos que a loita antiterrorista debe respectar as regras do Estado de dereito para evitar igualarse co terrorismo que enfronta.

As Forzas e Corpos de Seguridade do Estado, como institución,

estiveron á beira do Estado de dereito. Contando coa colaboración do país veciño, Francia, e actuando conforme a lei, foron realmente efectivos e detiveron numerosos membros de ETA, incluíndo os seus sucesivos dirixentes, de tal maneira que a banda quedou moi debilitada xa nos anos noventa e, sobre todo, na primeira década do novo século. Esta debilitación da banda terrorista fixo que entre certos sectores sociais que a apoiaban xurdise o desánimo e se comezara a expor a inutilidade, en termos de ganancia política, do exercicio da violencia.

Durante a década dos anos noventa, cando a sociedade foi aos poucos gañando a rúa fronte á contorna de ETA, os asasinatos da banda foron respondidos con mobilizacións e protestas cada vez maiores. O secuestro do empresario Julio Iglesias Zamora provocou unha manifestación de máis de 80.000 persoas pedindo a súa liberación en Donostia. Nese contexto, Gesto por la Paz (Xesto pola Paz) creou un símbolo, o lazo azul, que se portaba na roupa para esixir liberdade e para mostrar rexeitamento á violencia terrorista. As maiores manifestacións contra o terrorismo en España producíronse en torno ao secuestro e asasinato en 1997 do novo concelleiro de Ermua, Miguel Ángel Blanco, a mans de ETA. Nesa ocasión millóns de persoas saíron á rúa en cidades e pobos de toda España. Do mesmo xeito que ocorreu co lazo azul, tamén esa vez os asistentes ás manifestacións dos movementos pacifistas expresaron o seu rexeitamento á violencia terrorista levantando as súas mans pintadas de branco. Querían mostrar así que, a diferenza dos terroristas, eles non tiñan as mans manchadas de sangue.

A pesar da paulatina desaparición doutras violencias (o último asasinato dos GRAPO foi no ano 2006 e custoulle a vida á empresaria Ana Isabel Herreo), a violencia de ETA prolongouse ata outubro de 2011. Neste final foi clave o labor policial e a colaboración francesa. Entre os fitos da loita antiterrorista que foron debilitando a ETA ata forzar a súa renuncia ao terrorismo hai que mencionar operacións como a que, en 1992, permitiu capturar a cúpula da banda ao completo. En 2004 viría a «operación Santuario» que puxo ao descuberto os grandes acochos de armas e explosivos que ETA tiña en territorio francés e permitiu capturar os máximos responsables do seu aparello político e de extorsión. Desde o ano 2000, a Policía Nacional e a Garda Civil, en colaboración co Centro Nacional de Intelixencia e os servizos policiais franceses, foron capturando, un tras outro, os principais dirixentes de ETA que se ocultaban en Francia, á vez que se desmantelaba en España a maior parte das células terroristas que cometían os atentados. As investigacións, mesmo, estendéronse a outros países europeos como Alemaña, Gran Bretaña, Bélxica ou Italia, onde se ocultaban membros de ETA, e a Portugal, onde a banda instalara unha fábrica de explosivos. O acoso policial foi minando a capacidade de actuar de ETA ata forzar a súa renuncia ao terrorismo.

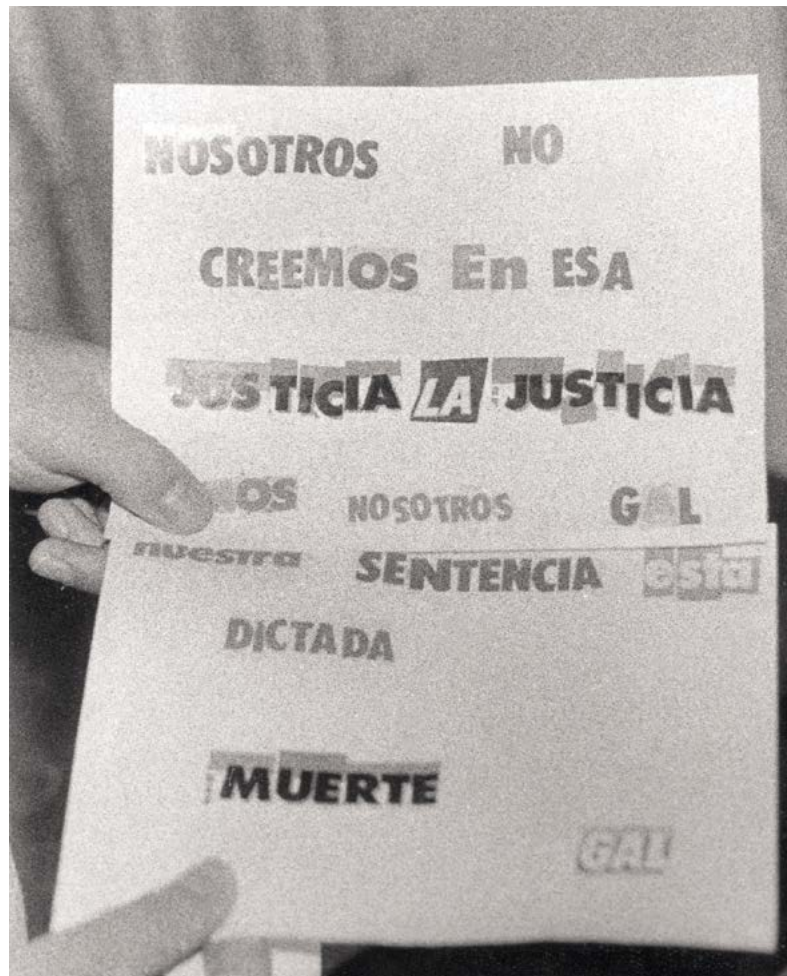

Fig. 16. Carta ameazante dos GAL (1985). Fotografía: AMB, Fondo de La Gaceta del Norte.

Á acción policial e xudicial uniuse a resposta social (o movemento pacifista), política e xudicial. En xuño de 2003, en virtude da aplicación da Lei de Partidos, Batasuna (brazo civil de ETA e continuadora de HB) foi ilegalizada en España. Esta medida, ratificada polo Tribunal Europeo de Dereitos Humanos de Estrasburgo en 2009, tivo unha gran contribución na derrota de ETA. Finalmente, o 3 de maio de 2018 ETA anunciou a súa disolución, deixando tras de si unha historia negra.

Con todo, o século XXI trouxéranos outra ameaza, practicamente descoñecida ata entón en Occidente: o terrorismo xihadista. Este xa actuara con anterioridade en España: foi o atentado con bomba contra o restaurante El Descanso de Madrid, en 1985, onde morreron 18 persoas, pero agora volvía aínda con máis virulencia, como é o caso do terrible atentado do 11 de marzo de 2004 en catro trens de Madrid, o maior masacre terrorista acontecido en España. A Fiscalía, no seu escrito de acusación,

sinalou que os preparativos para realizar un atentado xihadista en España se iniciaron como resposta á desarticulación dunha célula de Al Qaida no noso país no ano 2001. Nestes preparativos implicáronse, segundo a fiscalía, persoas vinculadas a Al Qaida, ao Grupo Islámico Combatente Marroquí, ao Grupo Islámico Armado, de Alxeria, e delincuentes comúns radicalizados. Con todo, nin na sentenza ditada pola Audiencia Nacional o 31 de outubro de 2007 nin na do Tribunal Supremo, ditada en apelación, se reflectiron estas teses; de feito, o seu fundamento de dereito 9 da sentenza do Supremo di textualmente:

«No caso, na sentenza de instancia descríbese a existencia dun grupo organizado de carácter terrorista integrado polas persoas que provocan a explosión e perden a vida no piso de Leganés, ou polo menos por parte delas. Non se establece unha atribución individualizada de responsabilidade penal a cada unha delas, pois extinguiuse coa súa morte, o que determinou, consecuentemente, que non fosen xulgadas e que sobre a súa conduta non se practicasen probas de cargo nin de descargo. Con todo, do cúmulo de datos manexados na resolución

aquí impugnada resulta que, polo menos algunhas das persoas que perderon a vida na explosión do piso de Leganés, constituían un grupo organizado e interviñeran na execución dos actos terroristas do día 11 de marzo de 2004. A procedencia da dinamita; a relación dalgún dos falecidos cos provedores daquela; os datos relativos á obtención e á ocultación dos explosivos; os elementos que se refiren á confección dos artefactos; e, especialmente, os obxectos atopados no desentullo do piso de Leganés tras a explosión provocada polos seus ocupantes demostran a vinculación dese grupo cos atentados do día 11 de marzo.

A dependencia ideolóxica respecto dos postulados defendidos por Al Qaida resulta así mesmo do contido das reivindicacións da autoría dos actos terroristas e do resto do material incautado. Con todo, non aparece relación algunha de carácter xerárquico con outros grupos ou con outros dirixentes desa organización, o que permite establecer que a célula que operaba en

Fig. 17. Chegada ao concello de Bilbao dunha manifestación masiva pola liberdade de Miguel Ángel Blanco (12/07/1997). Fotografía: Fidel Raso/Diario 16.

Madrid, na medida en que foi identificada, non dependía xerarquicamente doutra e polo tanto pode considerarse para os efectos penais como un grupo ou organización terrorista diferente e independente».

Debemos dicir que as mobilizacións convocadas despois do atentado do 11-M en toda España foron, xunto coas realizadas tras o asasinato de Miguel Ángel Blanco, as máis multitudinarias da nosa historia recente. O lazo negro foi a expresión do rexeitamento aos atentados do 11-M e de solidariedade coas súas vítimas.

O terrorismo xihadista segue hoxe en activo en diferentes países do mundo. Non podemos esquecer os atentados de Barcelona e Cambrils de verán do 2017, cometidos polo Daesh, tamén chamado Estado Islámico. Esta organización terrorista comezou a gañar protagonismo desde 2014, cando logrou poñer baixo o seu control amplas partes do territorio de dous países de Oriente Medio: Siria e Iraq.

Al Qaida naceu en 1988 en Afganistán, onde o seu fundador, Osama bin Laden, combatera os soviéticos que ocuparan o país a finais da década dos anos setenta. O mesmo ano en que se retirou o exército da antiga URSS, bin Laden creou o grupo terrorista que puxo no punto de mira os Estados Unidos, os gobernos de países musulmáns que non compartían o radicalismo que inspiraba a Al Qaida e os países occidentais en xeral. En 1998, Al Qaida formou con outros grupos unha denominada Fronte Islámica Mundial para a Xihad contra Xudeus e Cruzados. O atentado máis importante da organización liderada por bin Laden foi o ataque cometido o 11 de setembro de 2001 contra as Torres Xemelgas, en Nova York, e o Pentágono, en Washington, que provocou tres mil mortos. A reacción de EEUU consistiu en intervir militarmente en Iraq e Afganistán.

Durante anos, Al Qaida foi o símbolo do terror xihadista que cometía atentados decididos polo núcleo central, oculto en Afganistán e Paquistán, ou por algunhas das diferentes franquías que foi organizando na Península Arábiga, no Magreb, en Iraq, no Corno de África, entre outros lugares. En 2011, bin Laden foi abatido por militares norteamericanos na casa de Paquistán onde se ocultaba.

A rama de Al Qaida que actuaba en Iraq acabou rompendo coa dirección central e en 2013 pasou a chamarse Estado Islámico de Iraq e Levante, á vez que se involucra na guerra de Siria. O ano seguinte, despois de ter rechamantes triunfos militares que puxeron baixo control dos terroristas amplas extensións deses dous países, o Estado Islámico, tamén coñecido como Daesh polas súas siglas árabes, proclamou o Califato. Os dous grupos terroristas, Al Qaida, a través da súa rama siria, a Fronte Al Nusra,

Fig. 18. Centos de miles de persoas participaron na manifestación que, baixo o lema «Coas vítimas, coa Constitución, para a derrota do terrorismo», foi convocada en Madrid o día seguinte dos atentados do 11-M de 2004. Fotografía: Emilio Naranjo/ Agencia EFE.

e o Daesh, chegaron a enfrontarse militarmente por conseguir a hexemonía sobre o movemento xihadista global e o control de territorios sirios.

O Daesh converteuse entón na referencia de todos os extremistas que se desprazaron por miles cara a Siria para combater nas filas dese grupo. Xihadistas de toda Europa e de dúzias de países do resto do mundo viaxaron a facer a guerra en Oriente Medio. Desde España desprazáronse máis de dúascentas persoas. O fluxo de terroristas comezou a reducirse en 2017 como consecuencia dos graves reveses militares sufridos polo Daesh, que lle fixeron perder case todo o territorio que chegara a controlar. O Estado Islámico inspirou e promoveu numerosos atentados nos países europeos, entre eles os rexistrados en Barcelona e Cambrils en agosto de 2017.

O terrorismo, ademais das vítimas directas -mortos e feridos- e dos danos materiais, provocou a existencia doutro tipo de vítimas, os ameazados. ETA é o grupo que causou maior número de ameazados. Trátase de persoas que viviron coa angustia de sufrir un atentado, que en ocasións tiveron que abandonar a súa casa e a súa terra para poñerse a salvo noutra parte de España. Algúns ameazados éranos polo feito de pertencer a

Fig. 19. Centos de persoas congréganse na Rambla de Barcelona, no mosaico de Miró, lugar onde a cidadanía deposita candeas, flores e mensaxes de apoio e recordo ás vítimas do atentado de agosto de 2017. Fotografía: Alejandro García/Agencia EFE.

determinados colectivos que estaban no punto de mira de ETA (membros das Forzas de Seguridade do Estado, cargos públicos de partidos constitucionalistas, xornalistas, profesores, empresarios, xuíces, intelectuais críticos co terrorismo, e un longo etcétera). Outros formaban parte do grupo de ameazados por diversos motivos particulares, como negarse a pagar a extorsión a ETA ou ser acusado polos terroristas de calquera cousa que lles facía merecedores dun ataque: ser considerados, simplemente, inimigos do pobo vasco. A ameaza terrorista e o que se denominou «violencia de persecución» obrigou a miles de persoas a vivir con protección policial durante anos e a outras forzounas a abandonar a súa casa, a súa cidade, as súas amizades, as súas afeccións e o seu traballo, é dicir, a exiliarse en busca dunha seguridade gravemente ameazada na súa propia terra.

«ALÍ ESTABA O TERRORISMO, OS SEUS EXECUTORES E OS QUE OS EXHORTABAN. ALÍ ESTABAN AS VÍTIMAS, MOITAS DELAS SEN MÁIS PAPEL QUE MORRER. ALÍ ESTABA A SOCIEDADE, OMISA E EXTRAVIADA. ALÍ ESTABAN, CANDO PUIDERON, OS REPRESENTANTES POLÍTICOS E A FRAXILIDADE PROPIA DE QUEN SOFRE CONTINUAMENTE A TENTACIÓN DE OBTENIR ALGO A CAMBIO. RESULTABA DIFÍCIL VER ENTRE TANTA MALEZA. PERO, DE SÚPETO, XURDIU, ALÍ TAMÉN, UN PEQUENO GRUPO DE PERSOAS ANÓNIMAS QUE, CUN PAPEL SECUNDARIO, DESEAS QUE OS ACTORES ADOITAN DESCRIBIR COMO TEÑO UNHA FRASE, PERO É FUNDAMENTAL PARA A HISTORIA, SE CHANTOU NO MEDIO DA TARIMA CO OBTENIR UN POUQUINHO DE LUZ SOBRE AQUELA OBRA DE DESOLACIÓN... A PARTIR DE ENTÓN, XA NON QUEDARÍA NINGUNHA MORTE SEN RESPONDA».

ANA ROSA GÓMEZ MORAL

Fig. 20. Lugar onde ETA asasinou o policía nacional Eduardo Puelles mediante unha bomba-lapa colocada nos baixos do seu vehículo. Arrigorriaga, xuño de 2009. Fotografía: Luis Alberto García/El País.

ACTIVIDADE 4.1

O 11 de marzo de 2004, que na nosa memoria quedará para sempre como o 11-M, España sufriu un terrible atentado en Madrid que se saldou con 193 mortos e máis de 1.700 feridos, algúns deles con graves secuelas. Varias células xihadistas colocaron bombas en catro trens da rede de proximidade da capital. O resultado foi dantesco e aínda estremece ao ser lembrado.

A violencia xihadista, de pretendida xustificación islámica, golpeou repetidamente e de forma global en numerosos países, na súa gran maioría árabes e con poboación musulmá. Esta violencia tamén chegou a Europa. Así, ademais do noso país, sufriron os seus embates Inglaterra, Bélxica, Francia, Holanda, Alemaña, Suecia, etc., causando un número moi elevado de vítimas. En España foi trece anos despois, en agosto de 2017, cando esta forma de terror atacou de novo, esta vez conducindo unha furgoneta como arma, cos atentados de Barcelona (15 mortos e máis de cen feridos) e Cambrils (nesta localidade morreu unha muller). A comunidade internacional enfróntase, sen dúbida, a unha nova forma de terrorismo global, con gran capacidade para xerar vítimas e dunha enorme crueldade. Aínda que isto constitúe unha novidade desde o 11-S, mantéñense moitas das características do terrorismo tradicional: adoutrinamento, sustento ideolóxico, recrutamento e utilización dunha linguaxe sectaria con obxecto de formar militantes fanáticos dispostos a morrer e a matar por unha causa, ben sexa esta relixiosa, étnica, identitaria ou económica.

Fig. 21. Bombeiros e persoal sanitario examinan varios cadáveres entre os restos dun dos vagóns da estación de Atocha momentos despois do atentado. Fotografía: Emilio Naranjo/Agencia EFE.

SAN FERNANDO, COSLADA, SANTA EUGENIA, EL POZO...

Antonio Miguel Utrera, mozo estudante de Historia, resultou ferido moi grave nos atentados do 11-M en Madrid. A súa visión do ocorrido mergúllanos naqueles momentos tráxicos desde a percepción dun mozo viaxeiro naquel día marcado polo fanatismo relixioso. O seu relato, ferido, entre sanguento e poético, é un texto que achega unha interesante narrativa sobre o ocorrido e a súa posterior reconstrución. Merece a pena lelo varias veces:

«E pecho os ollos ao ritmo do troupeleo do tren e desexo estar durmido, a miles de quilómetros de distancia, mentres as estacións se suceden sen piedade na orde de cada mañá como unha sarta inalterable: San Fernando... Coslada... Santa Eugenia... El Pozo... É posible que naquel último segundo me dixese que debería volver á cama. Desexo entón apagar a tempo as luces daquela madrugada.

Pasan vinte minutos nos que non existo para min, pero nos que non deixei de existir para os demais. Ela, consciente de todo en cada momento, búscame no caos porque me viu no autobús e na estación, e sabe que subín nese tren. Pero non dá comigo.

Fig. 22. Antonio Miguel Utrera, vítima do 11-M.

Para cando volvo existir, o mundo é outro e o meu tempo para sempre se fracturou en dous. Acaba de comezar o despois. Lembro un espeso fume branco envolvéndome como un sudario de algodón. Emerxo a duras penas del co eco da explosión aínda nos meus oídos, que están a sangrar. Saio do vagón, non sei se ao mellor axudado pola man dun descoñecido bondadoso, e observo o estado do tren no que viaxei ata esa parada abrupta sen estación. O tren esnaquizado grítame o que aconteceu e eu grítollo xordo a unha audiencia de somnábulo que non pode ou non sabe oírme. Alá, a unha distancia amplificada pola miopía (as lentes, onde deixei as lentes), Atocha asoma contra o amencer como o lombo dun dinosauro de metal. Lembro o frío como o máis desolador que vivín...

A partir dese momento, transito na realidade cuántica dos desaparecidos. Na mente dos meus pais estou... vivo e morto á vez. Esa incerteza consumirá longas horas daquel día e condicionará o resto das súas vidas. A sombra do trauma nacida entón nunca se disipará do todo.

Cando se resolve o paradoxo, eu estou máis morto que vivo e apenas hai en min nada que lles poida lembrar o seu fillo. Os días pasan sen anestesia posible ante tanta dor desatada. Longas horas nas que a morte se cingue sobre min, que estou sen estar, flotando nese estado amniótico do coma inducido, mentres os conscientes desexan morrerse antes.

Tras un fin, en aparencia, inevitable, emerxe un horizonte de futuro que, por inesperado é en todo semellante á alegría. *Contra todo prognóstico*, sería, quizais, o mellor título para este relato. Ao dicionario do primeiro Despois incorporáranse, para explicalo, a hemiplejía e a tensión postraumática, a fisioterapia e a hipoacusia, os z Unidos e as secuelas. As secuelas no corpo e as secuelas invisibles como recordo indeleble da infamia humana. E o abismo.

Nos primeiros días (digo días e penso en anos) que virían tras o atentado e nos que, a pesar da actividade, só sentiría un insondable baleiro branco parecido á tristeza, aquel que se asomaba ao espello non era eu. Volver recoñecerme nel, sentir que a metade esquerda do meu corpo, agora distinta e torpe, era tan miña como o era antes, foi a conquista necesaria para encaixar o Despois na miña vida. Entendín que a superación non existe como imposible é para min o esquecemento, pero dei concesións á adaptación e nas súas marxes atopei a saída, o camiño de volta ao camiño do que un día fun expulsado.

Non recordo en que momento empecei a vivir no Agora nin se o Agora é sequera verosímil, só sei que neste lado do tempo hai mans de xente tan compasiva e bondadosa como a de antes a calquera Despois. Que o tempo de Agora, que é compatible co recordo e a memoria, é o único que existe e permanecerá»¹⁰.

ACTIVIDADE SUXERIDA

De forma previa, cada alumno/a debeu ler o testemuño que dá inicio a esta actividade. É un texto complexo e, por tanto, quizais sexa necesario lelo varias veces.

Unha vez lido o texto, repararías na gran cantidade de figuras literarias que existen no mesmo (metáfora, símil...); así, para referirse ao fume que se produciu despois da explosión, di: «Lembro un espeso fume branco envolvéndome como un sudario de algodón». Poderías recoller algunha destas figuras e expresar o que, na túa opinión, quere dicir Antonio Miguel Utrera a través delas?

Redacta en poucas frases, co teu estilo persoal, os sentimentos experimentados polo mozo Antonio Miguel Utrera durante e despois do atentado sufrido.

As homenaxes ás vítimas producíronse en lugares transitados da cidade de Madrid, como a estación de Atocha. Ben, finalmente, con todos os textos recolleitos poderíase confeccionar unha exposición nun lugar central, transitado por toda a comunidade educativa, do centro escolar.

ACTIVIDADE 4.2

FANATISMO DE RAÍZ RELIXIOSA

O regueiro de mortos e feridos que o terrorismo xihadista deixou tanto en países musulmáns como en Occidente é xa moi significativo. Os atentados do 11-M, os ocorridos en Europa e noutros lugares do mundo ou os de Barcelona e Cambrils, teñen un punto en común: fanatismo relixioso, vítimas inocentes e familiares chorando a súa perda.

ACTIVIDADE SUXERIDA

Ver o seguinte documental:

O 11-M narrado polas vítimas e os seus familiares , BBC News Mundo: <https://www.youtube.com/watch?v=x-vaX9bGKoW8>

Comentar, mediante unha «choiva de ideas», os testemuños que máis vos impresionaron ou interpelaron. Sería moi interesante atopar puntos comúns entre os testemuños de vítimas do 11-M, doutros atentados en Europa como os de Niza ou París e de quen os sufriu en Barcelona ou Cambrils.

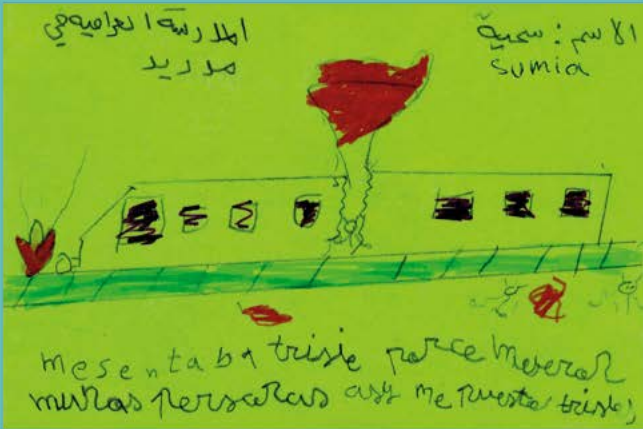
Coas ideas achegadas, suxírese un debate sobre a diversidade cultural das nosas actuais sociedades. É posible convivir, iguais pero diferentes, nunha cidadanía complexa como é a actual? Como favorecer unha desexable convivencia intercultural nas nosas sociedade española e europea?

«Os desmemoriados non teñen futuro: cando unha sociedade é baleirada das referencias simbólicas das que viviu, queda á deriva no presente e inerme ante o futuro».

Ernest Bloch

«... o que se debe pretender é, por unha banda, que as vítimas leven unha vida digna e vexan satisfeitos os seus lexítimos dereitos como persoas agredidas. Doutra banda, é desexable que poidan lembrar o ocorrido de forma que esta memoria se converta en forza para vivir o futuro, que recupere, se a perderon, a confianza na sociedade e na convivencia, e que participen e gocen con satisfacción dunha sociedade en paz».

Xabier Etxeberria

Nombre: Amamal que sed a las magnandez
Edad: 11 años
Curso: 5 de primaria.

महामय मेरी शक्ति उन्नतमानना एकद कालमयमे
हम मनी मरे अमर मयम कककक ककक
एक मनी ककककको मे अमर अमर एद ककक
मकामर उन्नतनी अमर मकक एता
अमर अकनना उमर अकन की. अम
मकक एद उन्नतमनी.

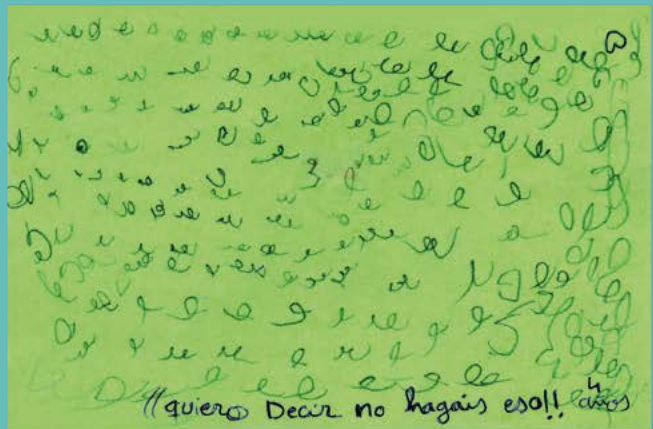
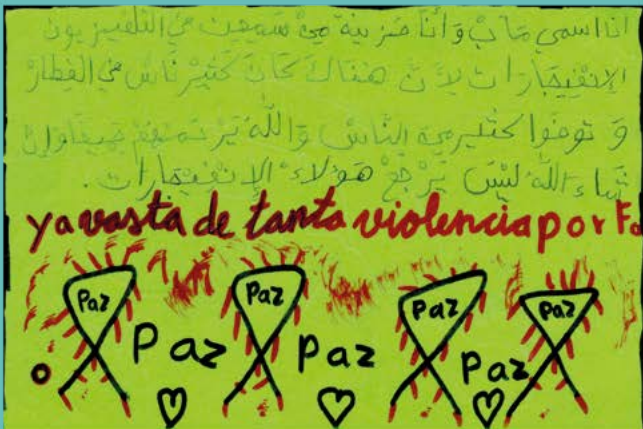
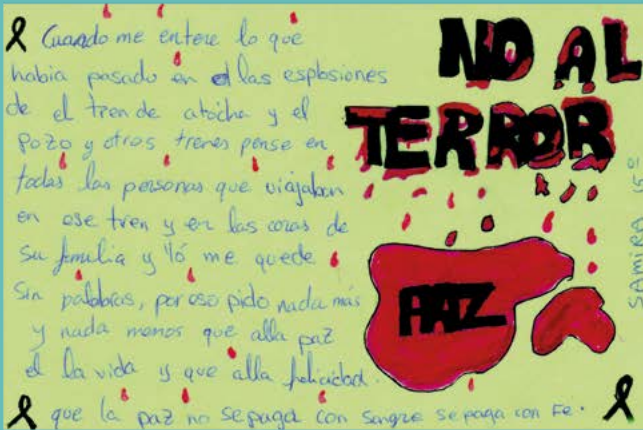

Fig. 23. A asociación Jóvenes Musulmanes (Mozos Musulmán)s de Madrid editou un libro de mensaxes e debuxos feitos por nenos musulmáns, nos que expresan os seus sentimentos e a súa dor polos atentados do 11 de marzo de 2004. Fotografía: Agencia EFE.

PARA SABER

MÁIS

RECURSOS EN LIÑA

AROVITE, ARCHIVO EN LIÑA SOBRE A VIOLENCIA TERRORISTA EN EUSKADI. SERIE DE PUBLICACIÓNS ESCUELA DE PAZ (BAKEAZ)

<https://www.arovite.com/es/fondo-bakeaz/escuela-de-paz/>

ASOCIACIÓN 11-M AFECTADOS POR EL TERRORISMO

<http://asociacion11m.org>

AVT, ASOCIACIÓN DE VÍCTIMAS DEL TERRORISMO (CANLE YOUTUBE CON TESTEMUÑOS)

<https://www.youtube.com/user/avt>

CENTRO MEMORIAL DE LAS VÍCTIMAS DEL TERRORISMO

<http://www.memorialvt.com>

CENTRO DOCUMENTAL DA FUNDACIÓN FERNANDO BUESA FUNDAZIOA

<http://fundacionfernandobuesa.com/web/centro-documental/>

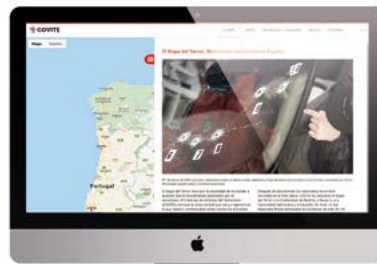
FUNDACIÓN MIGUEL ÁNGEL BLANCO (ACTIVIDADES DE EDUCACIÓN)

<http://www.fmiguelangelblanco.es/actividades/educacion/>

FVT, FUNDACIÓN VÍCTIMAS DEL TERRORISMO

<http://fundacionvt.org/>

MAPA DO TERROR DE COVITE, COLECTIVO DE VÍCTIMAS DEL TERRORISMO

<http://mapadelterror.com/>

MEMORIA DE VIDA

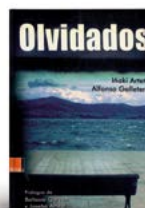
<http://www.rtve.es/memoriadevida/>

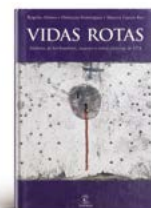
OBSERVATORIO INTERNACIONAL DE ESTUDIOS SOBRE TERRORISMO

<https://observatorioterrorismo.com>

BIBLIOGRAFÍA CITADA

Arteta, I. y Galletero, A. (2006): *Olvidados*, Adhara, Madrid.

Alonso, R., Domínguez, F. y García Rey, M. (2010): *Vidas rotas: historia de los hombres, mujeres y niños víctimas de ETA*, Espasa, Madrid.

Fernández Soldevilla, G. (2016): *La voluntad del gudari*, Tecnos, Madrid.

Fernández Soldevilla, G. y Domínguez, F. (eds.) (2018): *Pardines, cuando ETA comenzó a matar*, Tecnos, Madrid.

Gálvez, P., Guiral, A., Mundet, J. y González, F. (2009) *11-M. La novela gráfica*. Prólogo de Pilar Manjón. Editorial Panini España.

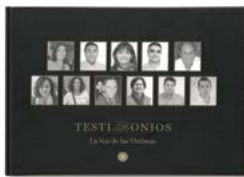
Gómez Moral, A. R. (2013): *Un gesto que hizo sonar el silencio*, Gesto por la Paz, Bilbao.

López Romo, R. (2015): *Informe Foronda: los efectos del terrorismo en la sociedad vasca*, Los Libros de la Catarata, Madrid.

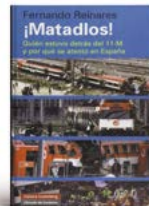
López Romo, R. (ed.) (2018): *Memorias del terrorismo en España*, Los Libros de la Catarata, Madrid.

Moreno, N. y Folguera, M. A. (2015): *Testimonios. La voz de las víctimas*, APAVT, León.

Pérez Urbano, M. (2019) *Dinos dónde estás y vamos a buscarte*. Ediciones Urano.

Reinares, F. (2014) *¡Matádos! Quién estuvo detrás del 11-M y por qué se atentó en España*. Editorial Galaxia Gutenberg

Sáez de la Fuente, I. (2017): *Misivas del terror. Análisis ético político de la extorsión de ETA contra el mundo empresarial*, Marcial Pons, Madrid.

Ugarte, J. (2018): *La bolsa y la vida. La extorsión y la violencia de ETA contra el mundo empresarial*, La Esfera de los Libros, Madrid.

PROPOSTA

DIDÁCTICA

MATERIA

Xeografía e Historia, 2º curso de bacharelato.

VINCULACIÓN CO CURRÍCULO OFICIAL

Os contidos desta unidade didáctica vincúlanse cos bloques 11 (O final do franquismo: a inestabilidade política; as dificultades exteriores; os efectos da crise económica internacional) e 12 (Os gobernos constitucionais: o problema do terrorismo; o frustrado golpe de Estado de 1981).

Real Decreto 1105/2014, do 26 de decembro, polo que se establece o currículo básico da Educación Secundaria Obrigatoria e do Bacharelato. (BOE do 3 de xaneiro de 2015).

PROGRAMACIÓN

De acordo co que establece o Real Decreto 1105/2014, «A Historia estuda as sociedades ao longo do tempo, seguindo un criterio cronolóxico», polo que esta unidade deberá desenvolverse ao longo do último trimestre do curso.

Para o seu desenvolvemento completo pódese dispor de 5 sesións, aínda que, a criterio do profesor, é posible elixir tan só algunha delas.

OBXECTIVOS

De forma xeral, os obxectivos a conseguir atópanse no Artigo 25. Obxectivos. O decreto establece que o bacharelato contribuirá a desenvolver no alumnado as capacidades que lle permitan exercer a cidadanía democrática, desde unha perspectiva global, e adquirir unha conciencia cívica responsable, inspirada polos valores da Constitución Española, así como polos dereitos humanos, que fomente a corresponsabilidade na construción dunha sociedade xusta e equitativa.

Obxectivos:

- ✓ Coñecer e identificar os distintos grupos terroristas que actuaron en España, así como reflexionar sobre a dor causada.
- ✓ Analizar a cruel actividade realizada polas distintas organizacións terroristas que actuaron en España, diferenciando as súas orixes, prácticas e períodos de actividade.
- ✓ Valorar a resposta que se lle deu ao terror desde as institucións do Estado e a cidadanía.
- ✓ escoitar con respecto os testemuños das vítimas do terrorismo, para achegarnos con empatía ao seu sufrimento e recoñecer o seu exemplar comportamento.
- ✓ Construír unha opinión crítica sobre o terrorismo en España desde o coñecemento da historia e do contexto social, político e cultural.
- ✓ Sensibilizar a través dos testemuños que nunca se escoitaron e cuxos protagonistas foron vítimas desta situación.

CONTIDOS

Xa mencionamos que, fundamentalmente, os contidos para ter en conta son dous: o final do franquismo, a inestabilidade política, as dificultades exteriores e os efectos da crise económica internacional, por unha banda e, por outro, os gobernos constitucionais: o problema do terrorismo e o frustrado golpe de Estado de 1981. De forma máis concreta traballaranse:

Que é o terrorismo?

Accións terroristas durante o franquismo

Accións terroristas durante a transición democrática

Accións terroristas durante a democracia

Violencia e Dereitos Humanos

Análise do discurso das vítimas do terrorismo

COMPETENCIAS CLAVE

As competencias clave que se van a desenvolver con esta unidade son as seguintes:

Competencia en comunicación lingüística en tanto que será imprescindible para a realización das actividades tanto a lectura comprensiva como a capacidade para producir textos e unha adecuada expresión oral.

Competencia dixital, xa que será necesario empregar os medios tecnolóxicos de información e comunicación para completar outras actividades.

Competencia social e cívica, pois o alumado deberá poñerse no lugar da vítima para poder comprender a importancia da convivencia pacífica.

RECURSOS

Para o desenvolvemento desta unidade didáctica será imprescindible dispoñer dunha aula cun canón de proxección e altafalantes. Para o traballo cos textos é aconsellable a entrega de fotocopias, aínda que se pode optar por proxectar os textos, lellos en voz alta e traballar co texto proxectado. De non se dispor dunha aula destas características, recoméndase realizar as sesións na aula de informática ou ben empregar ordenadores portátiles tipo Escola 2.0, se é que se dispón deles no centro.

ESTÁNDARES DE APRENDIZAXE

De acordo co establecido no Real Decreto 1105/2014, do 26 de decembro, o estándar de aprendizaxe que lle corresponde a esta unidade didáctica, extraído do bloque 8 (O mundo recente entre os séculos XX e XXI), é o seguinte:

3.4.- *Analiza o impacto da ameaza terrorista sobre a normalización democrática de España, describe a xénese e evolución das diferentes organizacións terroristas que actuaron desde a transición democrática ata os nosos días (ETA, GRAPO, etc.) e reflexiona sobre outros temas relacionados: a cidadanía ameazada, os movementos asociativos de vítimas, a mediación en conflitos, etc.*

Este estándar de aprendizaxe ímolo dividir en varios indicadores de acordo coa distribución de contidos e, á súa vez, inseridos nun sinxelo rótulo co obxectivo de facilitar a avaliación.

	1	2	3
1 Que é terrorismo?	Define terrorismo, pero non sabe analizar as súas implicacións	Explica de forma correcta as implicacións que ten o problema do terrorismo	Alcanza un alto grao de comprensión do fenómeno terrorista e extrae conclusións acertadas dende unha formulación crítica
2 Accións terroristas durante o franquismo	Coñece a existencia do terrorismo durante o franquismo	Identifica algunhas das accións terroristas do período franquista	Relaciona de forma completa as organizacións así como os atentados que cometeron durante o franquismo desde unha formulación crítica
3 Accións terroristas durante a transición democrática	Coñece a existencia do terrorismo durante a transición á democracia	Identifica algunhas das accións terroristas do período da transición democrática	Relaciona de forma completa as organizacións así como os atentados que realizaron durante a transición dende unha formulación crítica
4 Accións terroristas durante a democracia	Coñece a existencia do terrorismo durante a democracia	Identifica algunhas das accións terroristas do período da democracia	Relaciona de forma completa as organizacións así como os atentados que realizaron durante a democracia dende unha formulación crítica

ORIENTACIÓN METODOLÓXICAS

Para conseguir os obxectivos expostos recoméndase, na medida do posible, un papel activo do alumnado indagando, analizando e debatendo sobre o terrorismo e algúns dos acontecementos máis relevantes. Pretendemos resaltar cinco liñas básicas cos aspectos metodolóxicos desta proposta:

- ✓ Coñecemento sobre a temática tratada.
- ✓ Análise crítica da incidencia do terrorismo na esfera social.
- ✓ Reflexión sobre a posición que cada un toma.
- ✓ Toma de decisións sobre a intervención en diferentes situacións onde poida xerarse violencia e conflito.

Estes catro eixos vertebran as liñas de acción docente e con elas preténdese xerar un pensamento reflexivo e crítico coas situacións de violencia e terrorismo no noso contexto. Da mesma maneira que nas outras unidades didácticas realizadas, usaremos unha estrutura metodolóxica ao redor de cada un dos temas que segue un patrón común dividido en cinco apartados, adaptado das formulacións da Aprendizaxe por Indagación ou *Inquire-based Learning* (Bruce, 2000). As sesións sobre o contido tratado, «O terrorismo en España», seguirán esta estrutura:

Paso 1º. PREGUNTA. Esta fase está constituída por unha ou varias preguntas que guían o traballo a través do tema. Pretende promover o debate e a reflexión sobre o contido a tratar. Despois do debate, o profesor ou profesora realiza unha exposición teórica da temática que pode durar unha clase dunha hora.

Paso 2º. INVESTIGA. Neste momento ofrécese ao alumnado unha serie de recursos (lecturas, presentacións sobre a temática do terrorismo) que estean recomendados e que axuden a entender e profundar nas preguntas propostas na fase anterior. Coñecer o contexto histórico dos feitos sucedidos, por exemplo.

Paso 3º. CREA. Neste momento expónse ao alumnado a elaboración dunha proposta práctica na que se apliquen os contidos traballados na fase anterior, pode ser a partir dos testemuños que se exemplificaron na unidade didáctica. Poderíase establecer un conxunto de indicadores sobre o tipo de documento que hai que elaborar, así como as condicións de elaboración.

Paso 4º. DISCUTE. Despois revísanse as propostas xeradas polo resto de compañeiros e xérase unha crítica construtiva que permita mellorar cada grupo de traballo.

Paso 5º. REFLEXIONA. Cada grupo debe afrontar un proceso de reflexión en torno ao tema traballado, xerando respostas sólidas ás preguntas expostas ao comezo do tema. De igual forma deben xerar as novas preguntas que fosen xurdindo ao longo do desenvolvemento da clase.

PROCEDEMENTOS E INSTRUMENTOS DE AVALIACIÓN

Os alumnos deberán realizar as actividades sobre os textos, o vídeo e a investigación en Internet no seu caderno. Durante o desenvolvemento das catro sesións deberase contar coa participación activa de todo o alumnado da clase. O docente deberá avaliar as actividades no caderno do alumno conforme aos rótulos establecidos para os estándares de aprendizaxe. Ademais, deberá anotar tanto as intervencións de cada alumno como o acertadas que fosen en relación cos asuntos tratados en cada momento.

A cuantificación vén como resultado de ter que facer unha transposición numérica para a avaliación, pero incidiremos en que o alumnado revise a aprendizaxe de: a) o contido histórico sobre os catro bloques de contido seleccionados nesta unidade didáctica (accións terroristas durante o franquismo, durante a transición e durante a democracia) e b) sobre o discurso crítico que foron capaces de desenvolver a partir das estratexias históricas que este estudo lle proporcionou.

A efectos de cuantificación, o valor numérico das rúbricas sería o seguinte:

	1	2	3
1	3	5	6
2	3	5	6
3	3	5	6
4	3	5	6

Segundo o rótulo que alcance cada alumno, asígnaselle o número sinalado, entendendo que quen non realiza as tarefas nin demostra alcanzar o mínimo do rótulo recibe un 1. Unha vez asignados todos os valores aos rótulos procédese á suma. A cualificación de aprobado atópase entre o 12 e o 24, sendo 24 a máxima. Para obter unha cualificación sobre 10 dividírase o número obtido entre 2,4. Para obter unha cualificación sobre 10 dividírase o número obtido entre 2,4.

UNIDADE DIDÁCTICA
PARA HISTORIA DE ESPAÑA

2º DE BACHARELATO

CADERNO PARA O PROFESORADO

